

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος

**Μελέτη των μεθόδων Υβριδικού Πολέμου στις σχέσεις
Ρωσίας-Ουκρανίας κατα την περίοδο 2014-2024**

Μητρόπουλος Νικόλαος

Ιούνιος/2024

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος

**Μελέτη των μεθόδων Υβριδικού Πολέμου στις σχέσεις
Ρωσίας-Ουκρανίας κατα την περίοδο 2014-2024**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
μεταπτυχιακού τίτλου στις Διεθνείς Σχέσεις, Στρατηγική και
Ασφάλεια**

Μητρόπουλος Νικόλαος

Ιούνιος/2024

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Μητρόπουλος Νικόλαος, 2024

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει
απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Μητρόπουλος Νικόλαος, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο: «Μελέτη των μεθόδων Υβριδικού Πολέμου στις σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας κατα την περίοδο 2014-2024», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Περιεχόμενα

Σελίδα εγκυρότητας	5
Συντομογραφίες	6
Εισαγωγή	7
Επισκόπηση βιβλιογραφίας – Μεθοδολογία Συγγραφής.....	8
Πρώτο Μέρος:	13
Ο Πόλεμος ως Κοινωνικό Φαινόμενο	13
1.1Ζητήματα Κλασικής Θεωρίας Πολέμου: Η αντίληψη του Κλαούζεβιτς.....	13
1.2Η εμφάνιση του «Υβριδικού Πολέμου»	15
1.3Ο Κινεζικός «Απεριόριστος Πόλεμος».....	17
1.4Το Κινεζικό Δόγμα των «Τριών Πολέμων»	19
1.4.2Ο Πόλεμος της Κοινής Γνώμης	20
1.4.3Ο Ψυχολογικός Πόλεμος	21
1.4.Ο Νομικός Πόλεμος / Πόλεμος του Διεθνούς Δικαίου	23
1.5 Το Ρωσικό «Δόγμα Γερασίμοφ».....	25
1.5Συνοπτικά Συμπεράσματα Πρώτου Μέρους	26
Δεύτερο Μέρος:	28
Εφαρμογή Υβριδικών Επιχειρήσεων: Η Περίπτωση της Ουκρανίας.....	28
2.1Γενικά Χαρακτηριστικά της Ουκρανίας.....	29
2.2Γενικά χαρακτηριστικά της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας.....	31
2.3Γενικά Χαρακτηριστικά του Ντονμπάς	33
2.4Οι υβριδικές επιχειρήσεις στο Ντονμπάς και την Κριμαία	34
2.5Η «Ειδική Στρατιωτική Επιχείρηση».....	37
2.6Χρήση Κυβερνοχώρου από τη Ρωσία	40
2.7PMC WAGNER.....	42
2.8Ενεργειακός πόλεμος.....	43
2.9Η ρωσική ιδεολογική προπαγάνδα	44
2.10Ουκρανική υβριδική απάντηση	47
Συμπεράσματα	51
Επίλογος.....	58
Βιβλιογραφία	60

Σελίδα εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Μητρόπουλος Νικόλαος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: «Μελέτη των μεθόδων Υβριδικού Πολέμου στις σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας κατά την περίοδο 2014-2024».

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ' αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις

.....
από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος):

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:

Συντομογραφίες

NATO – North Atlantic Treaty Organization

Ε.Σ.Σ.Δ. – Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Σοβιετική Ένωση)

ΗΠΑ – Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

4GW – Fourth Generation Warfare

ΑΟΖ – Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη

ΚΕ του ΚΚΚ – Κεντρική Έπιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος Κίνας

BRI – Belt and Road Initiative

ΔΔ – Διεθνές Δίκαιο

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εκπονείται στα πλαίσια του «Μεταπτυχιακό στις Διεθνείς Σχέσεις, τη Στρατηγική και την Ασφάλεια» με θέμα «Μελέτη των μεθόδων Υβριδικού Πολέμου στις σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας κατά την περίοδο 2014-2024». Πρόκειται για ένα φαινόμενο που έχει απασχολήσει τη διεθνή κοινότητα τόσο λόγω των αποτελεσμάτων που επιφέρει στην παγκόσμια οικονομία και ασφάλεια όσο και από την άποψη των ιδιαίτερων μεθόδων πολέμου που χρησιμοποιεί η Ρωσική Ομοσπονδία για να πετύχει τους σκοπούς της, αλλά και τη φαινομενική υιοθέτηση των εν λόγω μεθόδων από την Ουκρανία.

Το ζήτημα του υβριδικού πολέμου εν γένει έχει έρθει στο προσκήνιο δυναμικά καθώς, όλο και περισσότερο στον 21^ο αιώνα, αυξάνονται οι μη «ορθόδοξες» (στρατιωτικού τύπου) μορφές πολέμου. Πρόκειται για ένα εγχείρημα που ωρίμασε από την εποχή διάλυσης της Ε.Σ.Σ.Δ. μέχρι και σήμερα, καθώς δεν εντοπίζονται μόνο «υβριδικές απειλές» αλλά διεξάγονται πολεμικές επιχειρήσεις με ανορθόδοξα χαρακτηριστικά, όχι απαραίτητα από κράτη αλλά και από μη κρατικές ομάδες, που, όλο και πιο συχνά, παγιώνουν την θέση τους στο διεθνές σύστημα ως «δρώντες» ικανοί να επιδρούν στις γεωπολιτικές εξελίξεις.

Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα «δρώντων» είναι οι διάφορες ισλαμιστικές τρομοκρατικές οργανώσεις που σε βάθος χρόνου εξελίχθηκαν σε οίκοι κράτη, όπως π.χ. το *«Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και της Συρίας»* (Toros, Dionigi, 2017). Δεύτερο παράδειγμα αποτελούν τα καρτέλ ναρκωτικών της Λατινικής Αμερικής που δύνανται να επηρεάζουν τα αποτελέσματα των εκλογών στην περιοχή δράσης τους (Alfter, Young, 2005). Τρίτο παράδειγμα είναι διάφορες πανίσχυρες Μη Κυβερνητικές / Μη Κρατικές Οργανώσεις που, όχι μόνο αναπτύσσουν διεθνή δραστηριότητα, αλλά καταφέρνουν να ασκούν και παρεμβατική πολιτική στα κράτη, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους *«Γιατρούς Χωρίς Σύνορα»*.

Εν τούτοις, ο τρόπος επίλυσης διμερών, πολυμερών ακόμα και διεθνών ζητημάτων σε πολλές περιπτώσεις γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους προαναφερθέντες δρώντες, προς όφελος του ενός ή του άλλου κράτους. Ωστόσο, ως μη κρατικές οντότητες, «αναγκάζονται» να χρησιμοποιήσουν και μη κρατικές μορφές παρέμβασης. Σε άλλες περιπτώσεις πάλι, όπως θα επιχειρηθεί να αποδειχθεί στην εργασία, οι οργανώσεις αυτές δρουν με ένα πολιτιστικό, εκπαιδευτικό ή/και άλλου είδους προπέτασμα, εκμεταλλευόμενες

το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο του κράτους εντός του οποίου δραστηριοποιούνται, καθώς επίσης και της διεθνούς κοινότητας.

Επιπλέον, δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας η δράση μεγάλων, πολυεθνικών εταιριών ως όπλων στα χέρια των κρατών και των κυβερνητικών σχηματισμών τους. Εταιρίες που έχουν την οικονομική – και άρα και πολιτική – δύναμη μπορούν να πιέσουν μια κυβέρνηση και να επιβάλλουν δικούς τους όρους προκειμένου να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους στη χώρα. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί η Ρωσική Gazprom που, ουκ ολίγες φορές, έχει χαρακτηριστεί ως «το ενεργειακό όπλο του Πούτιν» (Sabadus, 2022).

Τέλος, παράλληλα με τα παραπάνω, υπάρχουν μέθοδοι υβριδικού πολέμου που οργανώνονται από τα ίδια τα κράτη με εργαλείο διάφορους μη κρατικούς / μη κυβερνητικούς οργανισμούς. Καθώς φαίνεται εκ του αποτελέσματος, η Ουκρανία αποτέλεσε πεδίο εφαρμογής ενός μακροχρόνιου σχεδίου από την Ρωσία. Σε κάθε περίπτωση, είναι εξαιρετικά δύσκολο να μπορέσει μία κυβέρνηση, ακόμα και σε συνδυασμό με τα επιτελεία του κράτους, να προβλέψουν τις προθέσεις ενός έτερου κράτους όταν αυτό εφαρμόζει πολιτική με στόχο να δρέψει τους καρπούς της είκοσι, τριάντα ή ακόμα περισσότερα χρόνια μετά. Συνήθως, τεκτονικού χαρακτήρα αλλαγές στο διεθνές σύστημα κυοφορούνται για πολλές δεκαετίες πριν εκδηλωθούν με τρόπο είτε περισσότερο, είτε λιγότερο βίαιο.

Στόχος της μελέτης είναι η προσέγγιση του θεωρητικού υπόβαθρου του θέματος του Υβριδικού Πολέμου και η χρήση της προσέγγισης για επεξήγηση ορισμένων ενεργειών των κρατών Ρωσία-Ουκρανία κατά την περίοδο 2014-2024. Σκοπός είναι η απόκτηση συμπερασμάτων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μεταγενέστερες μελέτες με πιο στοχοποιημένο θεματολόγιο, αλλά και από αναλυτές και στρατιωτικούς για την καλύτερη κατανόηση και πρόβλεψη μελλοντικών απειλών. Έτσι, το πρώτο μέρος της μελέτης αφορά το απαραίτητο υπόβαθρο για την κατανόηση του όρου Υβριδικός Πόλεμος και την ιστορική του εξέλιξη, ενώ το δεύτερο μέρος αφορά τα στοιχεία που έθεσαν την Ουκρανία σε ευάλωτη θέση για υβριδικές απειλές, ποιές μεθόδους χρησιμοποίησε η Ρωσική Συνομοσπονδία και ποια ήταν η αντίδραση της Ουκρανίας. Η μελέτη διεξήχθη κατά το εαρινό εκπαιδευτικό εξάμηνο του 2024 και η συγγραφή ολοκληρώθηκε στις 16/05/2024.

Επισκόπηση βιβλιογραφίας – Μεθοδολογία Συγγραφής

Αναφορικά με την βιβλιογραφία που αξιοποιήθηκε για την εκπόνηση της εργασίας απαιτείται να προβούμε σε ορισμένες επισημάνσεις. Σε μεγάλο βαθμό, η ελληνόγλωσση βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά περιορισμένη ως προς τον όγκο βαθύτερων αναλύσεων για το φαινόμενο του υβριδικού πολέμου εν γένει. Πρόκειται για ένα, ομολογουμένως, παράξενο ζήτημα καθώς δεν στερείται θεωρητικών αναλύσεων για τον πόλεμο ως γενικότερο φαινόμενο.

Εν γένει, στη Βιβλιογραφία, γίνεται αναφορά του όρου χωρίς περεταίρω εξηγήσεις ώστε να γίνεται αντιληπτό το μεθοδολογικό πλαίσιο του ερευνητή και να μπορεί ο αναγνώστης να παρακολουθήσει την ακολουθία των σκέψεων. Ως αποτέλεσμα, κατακλύζεται ο χώρος μελέτης του φαινομένου από ρηχές αναλύσεις που δεν λαμβάνουν υπόψιν τους τον βαθμό εξοικείωσης της ελληνικής κοινωνίας με το φαινόμενο.

Άλλες αναλύσεις είναι εμφανώς γραμμένες με σκοπό να υπερασπιστούν την τρέχουσα πολιτική του ελληνικού κράτους και των ελληνικών κυβερνήσεων που, σε πολύ μεγάλο βαθμό, ομονοούν επί των θεμάτων αυτών με την αντιπολίτευση. Οι αναλύσεις αυτές στερούνται επιστημονικών και άλλων έγκυρων και έγκριτων στοιχείων ώστε το συμπέρασμα να βγαίνει με μή-βεβιασμένο τρόπο από την ανάλυση. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από την συγκριτική μελέτη ελληνικών αναλύσεων και στην αγγλική γλώσσα που δημοσιεύονται από διεθνή ινστιτούτα και δεξαμενές σκέψης¹.

Στη βάση της παραπάνω διαπίστωσης, διαμορφώθηκε τόσο η μεθοδολογία της εργασίας, όσο και οι σκοποί της. Κατά την σκέψη του *τι είναι χρήσιμο να αναδειχθεί και με ποιον τρόπο*, έγινε προσπάθεια θεωρητικής κατανόησης του φαινομένου του πολέμου, στις σύγχρονες εκδοχές του και προσπάθεια μελέτης ορισμένων πολεμικών επεισοδίων σε διαφορετικές φάσεις της ανθρώπινης κοινωνίας. Σκοπός είναι να γίνει ένα αρχικό ξεκαθάρισμα των θεωρητικών κενών του ερευνητή, καθώς και των αδιεξόδων που αντιμετώπισε κατά την μελέτη.

Η προσπάθεια θεωρητικής κατανόησης και προσέγγισης του φαινομένου κρίθηκε αναγκαία και για έναν ακόμα σκοπό: Σε περίπτωση έλλειψής της, η έρευνα και η εργασία εν συνόλω, θα κινδύνευε να αποτελέσει μία απλή καταγραφή περιστατικών και ανάλυσης

¹ Δεν τίθεται από μέρους του εξεταζόμενου θέμα σύγκρισης των αναλύσεων μεταξύ των διαφόρων οργανισμών. Το θέμα που τίθεται είναι η έλλειψη συστηματικής, θεωρητικής και επιστημονικής προσέγγισης του φαινομένου.

επιχειρήσεων του ρωσικού στρατού χωρίς να προκύπτει η διαφορά μεταξύ μίας τακτικής μάχης που έχει διαφορετικά στοιχεία από τα «συνηθισμένα» και του μοτίβου υβριδικών επιχειρήσεων που ακολουθεί το ρωσικό κράτος στην Ουκρανία. Επί τη βάση των παραπάνω, η μεθοδολογία συγγραφής της εργασίας έχει ως εξής:

Του Εισαγωγικού αυτού μέρους έπεται το Πρώτο Μέρος στο οποίο θα αναπτυχθούν οι γενικές αρχές της «κλασικής» θεωρίας πολέμου, όπως αυτή προκύπτει από τα έργα του Κ. Φ. Κλαούζεβειτς και αναλύονται με μεγάλη διαύγεια από τον Π. Κονδύλη στο βιβλίο του «Θεωρία Πολέμου» (Κονδύλης, 1988 p.p. 19-121). Υποκεφάλαιο θα αποτελέσει θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου του «υβριδικού» πολέμου ως έννοια (concept) που εισήχθη στα μέσα της δεκαετίας του 2000 από τον Αντισυνταγματάρχη του Σώματος Πεζοναυτών των ΗΠΑ Frank Hoffman και τον Στρατηγό και μετέπειτα Υπουργό Άμυνας των ΗΠΑ, James (Jim) Mattis.

Σκοπός θα είναι, ακολουθώντας την σκέψη των δύο Αμερικανών αξιωματικών, να εντοπίσουμε τα διαφοροποιητικά στοιχεία μεταξύ του «κλασικού» πολέμου και του «υβριδικού». Ωστόσο, σε ένα υποκεφάλαιο του Πρώτου Μέρους θα αναφερθούμε στην αντίληψη άλλων δρώντων για τον σύγχρονο πόλεμο, όπως είναι η Κινεζική και η Ρωσική. Συγκεκριμένα, από διαφορετικά κανάλια και πηγές σκέψης τόσο οι Κινέζοι όσο και οι Ρώσοι έχουν καταλήξει σε μία νέα αντίληψη του πολεμικού φαινομένου που αξίζει να αναφερθεί.

Ιδιαίτερα αναφορικά με τη Ρωσία, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι σε αντίθεση με τις ΗΠΑ δίνουν ιδιαιτερή σημασία στην δράση μέσω της «ήπιας» ή «μαλακής» ισχύος (soft power). Το γεγονός αυτό εξηγείται, όχι μόνο από το ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, το μετά-σοβιετικό Ρωσικό κράτος υστερούσε δραματικά σε σχέση με τις ΗΠΑ ως προς τις ικανότητες σκληρής ισχύος (hard power)², αλλά πολύ περισσότερο από το ότι η, περί του πολέμου, αντίληψη που κληρονόμησε από την σοβιετική περίοδο, έχει ως δομικό στοιχείο τις ικανότητες διαβρωτικών ενεργειών (corrosive activities), όπως ήταν και παραμένει η κατασκοπία και η πρόσβαση σε ευαίσθητες, στρατηγικού χαρακτήρα πληροφορίες³. Τα

² Δεν αναφερόμαστε μονάχα στην στρατιωτική ισχύ ως την κατεξοχήν συνιστώσα της σκληρής ισχύος, αλλά και στην οικονομία.

³ Πράγματι, πριν από μερικά χρόνια θα φάνταζε αδιανόητο να σκεφτεί κανείς ότι θα υπάρξει κράτος που από τη μία μεριά θα είχε τις δυνατότητες και από την άλλη την τόλμη να αναμειχθεί στις αμερικανικές προεδρικές εκλογές με σκοπό να χειραγωγήσει το αποτέλεσμα. Ωστόσο, από τη μία το σκάνδαλο της ρωσικής ανάμιξης που ακόμα δεν έχει διαλευκανθεί, από την άλλη η υπόθεση Snowden και τα διάφορα σκάνδαλα και δικαστήρια

παραπάνω, αποτελούν το πρόσφορο έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύσσεται το στρατιωτικό Δόγμα Γερασίμοφ (Gerasimov Doctrine).

Η Κίνα από την μεριά της, από το 1999, έχει εξελίξει την Μαοϊκή αντίληψη του πολέμου που στηριζόταν στο ρητό «*κάθε πολίτης είναι δυνάμει κι ένας μαχητής*». Η ιδέα της κινεζικής εθνοφυλακής ξεπερνά κατά πολύ τις σύγχρονες δυτικές νοοτροπίες περί του θέματος. Θυμίζει, ίσως, περισσότερο την άποψη που συναντάται στη γαλλική επανάσταση, η στη λενινιστική προπαγάνδα. Εκφράζει την ιδέα του πολίτη-υπερασπιστή. Μπορεί να μοιάζει με την έννοια του «Απόλυτου Πολέμου» (Totalen Krieg), που εμφανίζεται στην αυτοβιογραφία του Erich Ludendorff (Ludendorff, 1935). Την ιδέα, δηλαδή, πως κάθε μέλος της κοινωνίας εγκαταλείπει κάθε έννοια και δραστηριότητα που δεν έχει άμεση σχέση με την πολεμική δράση του κράτους. Η κινεζική άποψη, όμως, βασίζεται σε πρώιμες κομμουνιστικές θεωρίες, οι οποίες όριζαν τον τακτικό στρατό ως εργαλείο διατήρησης της εξουσίας που χρησιμοποιείται από τη Μπουρζουαζία. Ως εκ τούτου, προτιμά την εκπαίδευση κάθε μέλους της κοινωνίας στα στρατιωτικά θέματα, ταυτόχρονα με τις οποίες οικονομικές ασχολίες του στην καθημερινή ζωή. Θεωρεί πως τέτοιου είδους εθνοφυλακές, απαρτιζόμενες από στρατιώτες-πολίτες, θα αμύνονταν του εξωτερικού εχθρού με μεγαλύτερη προσήλωση από οποιονδήποτε τακτικό στρατό. Τέτοιου είδους αποκεντρωτική στρατιωτική οργάνωση προστατεύει το ΚΚΚ από πιθανά στρατιωτικά κινήματα (Dreyer, 1982). Επιπλέον, έχει αναπτύξει στην αντίληψη περί του «*Απεριόριστου Πολέμου*»⁴, στην οποία θα αναφερθούμε συνοπτικά.

Τέλος, θα αναφερθούμε σε ορισμένα παραδειγματικά ζητήματα υβριδικού πολέμου προτού περάσουμε στο Δεύτερο Μέρος και την βαθύτερη ανάλυση των ζητημάτων που αφορούν τη διατριβή.

Στο Δεύτερο Μέρος, θα γίνει μία προσπάθεια ανάλυσης της Ουκρανικής κοινωνίας με σκοπό να αναδείξουμε τα τρωτά σημεία της, από τα οποία και πήρε το έναυσμα η Ρωσία,

στα οποία εμπλέκονται στυλοβάτες του αμερικανικού κράτους, όπως η Google και η το Facebook, έχουν αποδείξει τις δυνατότητες της Μόσχας στην ενεργοποίηση παραγόντων και αξιοποίηση περιστατικών.

⁴ Πρόκειται για την ονομασία μίας πολυετούς εργασίας των Κινέζων αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων Qiao Liang και Wang Xiangsui, που δημοσιεύτηκε το 1999. Κυρίως στα κείμενα των αναλυτών του NATO και της Δύσης εν γένει, ονομάζεται έτσι το Κινεζικό Δόγμα Πολέμου.

προκειμένου να προετοιμάσει τις επιχειρήσεις του 2014 και του 2022⁵. Κατά βάση, στα υποκεφάλαια του Δεύτερου Μέρους, θα μας απασχολήσει η προετοιμασία του εδάφους για όσα διαδραματίστηκαν κατά το 2014 και το 2022. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά τα γεωγραφικά, πληθυσμιακά και ιστορικά στοιχεία της Ουκρανίας. Το δεύτερο και το τρίτο εστιάζουν στο Ντονμπάς και την Κριμαία αντίστοιχα, τονίζοντας τα χαρακτηριστικά που τα κατέστησαν στόχουν υβριδικών απειλών. Το τέταρτο αναφέρεται στις υβριδικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν στις προαναφερθείσες περιοχές. Το πέμπτο αφορά την εισβολή της 24^{ης} Φεβρουαρίου 2022. Το έκτο τη χρήση bot για κυβερνοεπιχειρήσεις. Το έβδομο τη χρήση μη τακτικών στρατών με έμφαση στην PMC WAGNER. Το όγδοο στην ενεργειακή σχέση της Ρωσίας με την ΕΕ, με έμφαση στην περίοδο των δασμών μετά το 2022. Το ένατο στη προπαγάνδα που χρησιμοποιήθηκε εντός της Ρωσίας για τη δικαιολόγηση της εισβολής. Το δέκατο αφορά τη χρήση υβριδικών τακτικών από την Ουκρανία και τη πιθανή αλλαγή στη στρατιγική της που η χρήση τους σηματοδοτεί.

Η εργασία επιχειρεί να μελετήσει και να αποδείξει ή να διαψεύσει τις εξής θέσεις:

- Η Ρωσική Συνομοσπονδία έχει εντάξει επιτυχώς πολλά και διαφορετικά είδη Υβριδικών Επιχειρήσεων στο στρατηγικό επίπεδο, τα οποία και εφάρμοσαν με διάφορους βαθμούς επιτυχίας για την επίτευξη Αντικειμενικών Σκοπών σε Στρατηγικό επίπεδο κατά την περίοδο 2014-2024.
- Η Ουκρανία έχει υιοθετήσει, παρά τις κλίσεις της προς τη Δύση σε Τακτικό επίπεδο, στρατηγικές υβριδικού πολέμου όπως η Ρωσία, ως απάντηση στον ρωσικό τρόπο μαχης μετά το 2023.
- Οι υβριδικές επιχειρήσεις, ως πτυχή πολέμου που οριμάζει, καθώς και με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, θα αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος κάθε μελλοντικής στρατηγικής με αποτελέσματα στις διεθνείς σχέσεις.

Προκαταβολικά, αναφέρουμε ότι η ανάλυσή δεν αφορά μόνο την οικονομία. αλλά και πολύ βαθύτερα ζητήματα που προέκυψαν από τη μελέτη. Τέλος, ακολουθούν το κεφάλαιο των συμπερασμάτων, ο επίλογος και η βιβλιογραφικές αναφορές.

⁵ Το 2022 είναι το έτος εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία και πρόκειται για μία καθαρή, με την θεωρητική έννοια του όρου, περίπτωση πολέμου. Ωστόσο, όπως θα εξηγηθεί και στα προηγούμενα μέρη, υπάρχουν υβριδικά στοιχεία στις ρωσικές επιχειρήσεις.

Πρώτο Μέρος:

Ο Πόλεμος ως Κοινωνικό Φαινόμενο

1.1 Ζητήματα Κλασικής Θεωρίας Πολέμου: Η αντίληψη του Κλαούζεβιτς

Ως βάση και αφετηρία της σκέψης μας θα χρησιμοποιήσουμε και θα αναλύσουμε την θέση του Κλαούζεβιτς «*Ο πόλεμος αποτελεί συνέχιση της κρατικής πολιτικής με άλλα μέσα*» (Von Clausewitz, 1999, σ. 21) μέσα από το έργο του⁶. Ανατρέχοντας στο έργο του Κλαούζεβιτς, θα παρατηρήσουμε ότι η ρήση αυτή υποδεικνύει και τον ρόλο του πολέμου ως εργαλείο της πολιτικής που αποσκοπεί στην υποταγή του θύματος στην θέληση του θύτη⁷. Ωστόσο, διακρίνεται και διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα εργαλεία της πολιτικής μέσω της ιδιαίτερης φύσης του ως μία «*πράξη βίας, προορισμένη στο να καταναγκάσει τον αντίπαλο να εκτελέσει τη θέλησή μας*»⁸ (Von Clausewitz, 1999, σ. 31).

Από αυτή την οπτική, ο πόλεμος συνιστά και κοινωνικό φαινόμενο με τους δικούς του κανόνες δημιουργίας, εξέλιξης και εξαφάνισης. Ο Κλαούζεβιτς παραθέτει μία τριάδα δυνάμεων που δρουν εν πολέμω και καθορίζουν την στάση των διεξαγόντων προς αυτό και, όλες μαζί, επιστρέφουν την δράση τους στον σκοπό του *καταναγκασμού* του αντιπάλου. Η πρώτη συνιστώσα της τριάδας είναι η *αρχή της πολικότητας* (Von Clausewitz, 1999, σσ. 45-47).

Η αρχή της πολικότητας σχετίζεται, όχι άμεσα, με τις πολεμικές ενέργειες αλλά με την λήψη της απόφασης. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, η θέληση της μίας πλευράς της εξίσωσης είναι η αντίθετη της θέλησης της άλλης πλευράς. Συνεπώς, αυτό το δίπολο είναι που διασπάται σε αποφάσεις υπέρ των σκοπών της μίας ή της άλλης πλευράς.

⁶ Μία γενική παρατήρηση επί του έργου του Κλαούζεβιτς είναι ότι είναι εξαιρετικά πυκνογραμμένο, σε σημείο που μπορεί να πει κανείς πως δεν υπάρχει τίποτα περιττό, υπερβολικό ή επαναλαμβανόμενο – χωρίς σπουδαίο τουλάχιστον λόγο – σε κάθε πρόταση.

⁷ Για τον λόγο αυτόν ακριβώς είναι ένα από τα πολλά πολιτικά μέσα που μπορεί το κράτος να αξιοποιήσει. Ένα άλλο μέσο είναι η διπλωματία, ο οικονομικός στραγγαλισμός, οι διακρατικές σχέσεις και συμμαχίες κ.ο.κ.

⁸ Η «*θέλησή μας*» περιλαμβάνει το σύνολο των πολιτικών – στρατηγικών στόχων και ταυτόχρονα το υποσύνολο των στρατιωτικών στόχων στο οποίο αναλύονται οι πολιτικοί στόχοι, όπως είναι ο στόχος του αφοπλισμού του αντιπάλου και η καθυπόταξή του με την λιγότερη δυνατή προβολή αντίστασης.

Σε έναν σύγχρονο πόλεμο, ένα από τα κυριότερα στρατηγικά πλεονεκτήματα που πρέπει να εξασφαλίσει κάθε στρατόπεδο είναι αυτό της σωστής, ακριβούς και γρήγορης πληροφορίας. Έτσι, το επίδικο δεν είναι το δλιπολο άμυνας–επίθεσης, καθώς τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα, περνούν εναλλάξ και αστραπιαία από τη μία κατάσταση στην άλλη. Το επίδικο είναι η απόφαση για επίθεση ή για άμυνα. Άρα η πολικότητα εφαρμόζεται στην σχέση μεταξύ των πολεμικών αποφάσεων και όχι στις ίδιες τις αποφάσεις. Τόσο η μία όσο και η άλλη πλευρά κατανοούν πως, αργά ή γρήγορα, οι ρόλοι επιτιθέμενου – αμυνόμενου θα εναλλάσσονται.

Εδώ πρέπει να αναφερθούμε στη δεύτερη δύναμη: *η αναγωγή στα άκρα* (Von Clausewitz, 1999, σσ. 47-49). Η αναγωγή στα άκρα, όσο απλή μορεί φαίνεται ως λογική, είναι ιδιέταιρα πολύπλοκη στην εφαρμογή. Ακόμα και με τη χρήση ενός άρτιου δικτύου πληροφόρησης⁹ για την κατάσταση του αντιπάλου, ακόμα και με ένα σπουδαίο επιτελείο αναλυτών, ποτέ δεν μπορεί να είναι κανείς σίγουρος για τις αποφάσεις που σχεδιάζει ο αντίπαλος να λάβει ή για τα διάφορα σενάρια που έχει εξετάσει. Πάνω απ’ όλα δεν μπορεί να είναι σίγουρος για την ισχύ της ανώτερης δύναμης του έμψυχου δυναμικού σε καιρό πολέμου που είναι η *θέληση*. Ως εκ τούτου, οι στρατιωτικές ηγεσίες, μη μπορώντας να προβλέψουν επακριβώς την κατάσταση του αντιπάλου, είναι αναγκασμένες να υπακούσουν *στους νόμους του άλλου*, δηλαδή να κινητοποιηθούν με τη μέγιστη διαθέσιμη ισχύ.

Συνεπώς, οι δύο στρατοί οδηγούνται σε ακρότητες προκειμένου να καταφέρουν συντριπτικό πλήγμα στον αντίπαλο. Ο ίδιος νόμος, εφαρμόζεται και στις περιόδους παύσης των εχθροπραξιών, όπου κατά βάση διεξάγονται ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις και αναδιοργάνωση των στρατευμάτων και των υπόλοιπων, μη στρατιωτικών, διαθέσιμων μέσων. Από τα παραπάνω, προκύπτει και η τρίτη δύναμη, ο παράγοντας *τύχη*.

Τέλος, αναφορικά με τον πόλεμο ως φαινόμενο, μεταξύ των πολλών στοιχείων που αναφέρει ο Κλαούζεβιτς, για τις ανάγκες της διατριβής, θα σταθούμε σε ένα ακόμα: στο στοιχείο του ανθρώπινου ψυχισμού και συγκεκριμένα των παθών εκείνων που σε καιρό

⁹ Στην πραγματικότητα τέτοιο δεν υπάρχει, αλλά ακόμα κι αν υπήρχε ποτέ δεν μπορούν να μαθευτούν τα πάντα ή να υπάρξει απόλυτα έγκυρη πρόβλεψη των σκέψεων της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Τα παραπάνω, αναφέρονται και εφαρμόζονται πάνω στην *τακτική της μάχης* και όχι στον γενικό σκοπό του πολέμου, που είναι εμφανής λόγω του πολιτικού του περιεχομένου.

πολέμου *πρέπει* να εκδηλωθούν ώστε να μειωθεί η επερχόμενη *τριβή (friction)*¹⁰. Η εφαρμογή της αρχής της αναγωγής στα άκρα από τους πολεμιστές προϋποθέτει και την συναισθηματική και ψυχική (καθώς και σωματική όπου αυτό είναι δυνατόν) αποστασιοποίησή τους από το αποτέλεσμα των ενεργειών που καλούνται να εκτελέσουν. Το αίσθημα εγγύτητας μεταξύ των αντίπαλων στρατευμάτων αυξάνει την τριβή και μειώνει δραματικά τις πιθανότητες εκδήλωσης των πολεμικών αρετών με επιτυχή έκβαση. Σε καθαρά πολιτικό – επικοινωνιακό επίπεδο, αυτό μεταφράζεται ως εκ των προτέρων καλλιέργεια αισθήματος εχθρότητας μεταξύ των δύο λαών (Von Clausewitz, 1999, σ. 56).

1.2 Η εμφάνιση του «Υβριδικού Πολέμου»

Όπως αναφέραμε και εισαγωγικά, ο όρος «Υβριδικός Πόλεμος» ανήκει στους Αμερικάνους αξιωματικούς Hoffman και Mattis, σε άρθρο τους με την ονομασία «*Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*», το 2005. Η λογική του άρθρου αντανάκλα την αυτοπεποίθηση των ΗΠΑ της περιόδου που συνίσταται στην συντριπτική συμβατική στρατιωτική ισχύ της έναντι όλων των υπολοίπων κρατών και φυσικά στη νίκη έναντι του υπαρκτού σοσιαλισμού και της Ε.Σ.Σ.Δ. Οι Hoffman και Mattis προβλέπουν ότι στο μέλλον, παρότι δεν θα εξαφανιστούν οι διακρατικές συρράξεις τα μεγαλύτερα προβλήματα για τα συμφέροντα των ΗΠΑ θα προκύψουν από δρώντες που συνδυάζουν διαφορετικές μορφές πολέμου, θα αξιοποιούν ένα τακτικό πλεονέκτημα που τους δόθηκε, δεν θα λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες που επιβάλλουν οι ΗΠΑ και θα προσπαθούν μέσω των Μέσων Ενημέρωσης να συκοφαντήσουν τον ρόλο τους (Mattis & Hoffman, 2005).

Δύο χρόνια αργότερα, θα κυκλοφορήσει μία εμπλουτισμένη μελέτη του άρθρου αυτού, που επιχειρεί, πλέον πιο θεωρητικά, να προσεγγίσει τις εξελίξεις στην διεξαγωγή του πολέμου. Σημαντικό βήμα είναι ο εντοπισμός, ως κύριο σημείο, ότι «*θα είναι πλέον δυσκολότερο να ξεχωρίσει κανείς τον στρατιώτη από τον πολίτη, της οργανωμένης βίας, τρομοκρατίας, εγκλήματος και πολέμου*» (Hoffman, 2007, p. 11).

¹⁰ Η τριβή είναι ένα μέγεθος που σύμφωνα με τον Κλαούζεβιτς εφαρμόζει σε κάθε πολεμιστή και σχετίζεται με ένα άπειρο πλήθος παραγόντων που μπορεί να επηρεάσουν αρνητικά την επίδοση του πολεμιστή (από τις καιρικές συνθήκες, μέχρι τον προπολεμικό του βίο). Για τον λόγο αυτό, αυξάνεται το στοιχείο της αβεβαιότητας σ' έναν πόλεμο και ο εδραιώνεται ακόμα περισσότερο ο παράγοντας της τύχης.

Μέχρι να καταλήξει, ωστόσο, η εργασία στο εγχείρημα του «Υβριδικού Πολέμου», χρειάστηκε να μελετηθούν διάφορες άλλες εισηγήσεις σχετικές με την εξέλιξη του πολέμου (Hoffman, 2007, σσ. 17-21). Μία εξ αυτών των εισηγήσεων ήταν ο «Πόλεμος Τέταρτης Γενιάς» (Fourth Generation Warfare – 4GW) στο επίκεντρο της οποίας ήταν από τη μία η δυσκολία διαχωρισμού μαχητών και μη μαχητών καθώς επίσης και ο ρόλος της κοινωνικής συνοχής στην αποτροπή ισχυροποίησης ανόδου μη κρατικών δρώντων που μπορούν να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα και την δικαιοδοσία του κράτους¹¹. Επισημαίνουν ότι ο ρόλος της πολιτικής βούλησης και της εσωτερικής κοινωνικής αποδιοργάνωσης είναι ο πυρήνας αυτής της εισήγησης.

Μία δεύτερη εισήγηση ήταν οι «Σύνθετοι Πόλεμοι» (Compound Wars), όπου παρατηρείται η συνδυαστική κινητοποίηση στρατιωτικών και παραστρατιωτικών δυνάμεων προς έναν και κοινό σκοπό. Ωστόσο, είναι εμφανές πώς μία τέτοια πρόκληση είναι καθοδηγούμενη και οργανωμένη από έναν κρατικό δρώντα που έχει ορισμένες από το Διεθνές Δίκαιο δεσμεύσεις ακόμα και σε καθεστώς πολέμου. Βασικό επίδικο του είδους αυτού είναι η διάσπαση των δυνάμεων του θύματος, καθώς το λογικό κι αναμενόμενο είναι να δεχθεί πλήγμα από τις συμβατικές, «νόμιμες» στρατιωτικές δυνάμεις. Την ίδια ώρα, ωστόσο, οι παραστρατιωτικές, μη συμβατικές δυνάμεις, μπορούν κανονικά να επιχειρούν με τρόπους και μέσα που μειώνουν δραστικά τις δυνατότητες άμυνας του θύματος.

Βασικό στοιχείο της εργασίας του Hoffman είναι τα προβλήματα επιχειρήσεων σε αστικό περιβάλλον, το οποίο εμπεριέχει υψηλό κόστος, τόσο οικονομικό, όσο και κόστος άλλων παραμέτρων, όπως είναι η ανθρώπινη ζωή στρατιωτών και πολιτών, η διαφύλαξη ή καταστροφή κρίσιμων υποδομών κτλ.. Επιπλέον, το αστικό περιβάλλον και ιδιαίτερα οι πυκνοκατοικημένες πόλεις, παρέχουν στον μη κρατικό – ανορθόδοξο δρώντα (irregular adversary) – ένα προνομιακό πεδίο δράσης όπου μπορεί να πετύχει με ευκολία κάλυψη, απόκρυψη και διαφυγή, να προσαρμόσει την τακτική της επίθεσής του και να ακυρώσει την υψηλή ισχύ πυρός που παρέχουν τα πλέον σύγχρονα οπλικά συστήματα (Hoffman, 2007, σ. 15).

Παρότι κάθε ένα από τα εξεταζόμενα είδη πολέμου εμπεριέχει στοιχεία της πραγματικής πολεμικής διαδικασίας, κανένα από αυτά δεν αποτελεί την πραγματική μορφή

¹¹ «The core of the concept is that the weakening of the state as an organization and governing mechanism results in the rise of non-state actors willing and able to challenge the legitimacy of the state»

πολέμου που διεξάγεται στις μέρες μας. Ο Hoffman εντοπίζοντας αυτή την έλλειψη, εισηγείται τον όρο «Υβριδικός Πόλεμος» όχι καταχρηστικά, για να μπορέσει να συμπεριλάβει τις πραγματικές παραμέτρους αφαιρώντας τις υπόλοιπες. Επιχειρεί να διαμορφώσει μία ολιστική αντίληψη των σύνθετων προβλημάτων που έχει ο πόλεμος, με πρώτο και κυριότερο την δυνατότητα να αλλάζει μονίμως μορφές, πολλές φορές να διεξάγεται ακόμα και κατά την περίοδο ειρήνης.

Πρόκειται για την μορφή εκείνη του πολέμου που μπορεί να συνδυάζει την κρατική οργάνωση με την αποκεντρωμένη διοίκηση δυνάμεων κρατικών και μη κρατικών φορέων, που χρησιμοποιούν διάφορες κατηγορίες μέσων, οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών κ.α., προκειμένου να ακυρώσουν την υπεροχή των ΗΠΑ σε στρατηγικά «σημεία – κλειδιά». Τα παραπάνω, απαιτούν πρόσβαση σε νέες, εξελιγμένες τεχνολογίες, ανθρώπους στον κρατικό και στρατιωτικό μηχανισμό, προπαγανδιστική δράση και κυβερνοπόλεμο.

Δεν είναι, όμως, η ανωτερότητα των στρατιωτικών μέσων που χρησιμοποιούν οι διάφοροι δρώντες κατά την υβριδική επίθεση, αλλά οι εγκληματικές ενέργειες. Δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς εάν πρόκειται για επίθεση ή για μια κοινή εγκληματική ενέργεια. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνεται η δυνατότητα πολυδιάσπασης των δυνάμεων του αντιπάλου, διάβρωσης και διαφθοράς του κρατικού και κυβερνητικού μηχανισμού – ακόμα και του στρατιωτικού – η αποσάθρωση της κοινωνικής συνοχής και ως συνέπεια αυτού, ένα συνολικό χτύπημα στις σχέσεις κράτους – πολιτών και θεσμών, που θα μπορούσε να αποβεί σωτήρια για την επιτυχή αντεπίθεση σε μία υβριδική προσβολή. Τέτοιες προσβολές δεν στοχεύουν απαραίτητα τις ένοπλες δυνάμεις ενός κράτους, αλλά, πολύ περισσότερο, τον συνολικό κρατικό μηχανισμό και την κοινωνική συνοχή.

1.3 Ο Κινεζικός «Απεριόριστος Πόλεμος»

Το 1999 οι Κινέζοι Αξιωματικοί Qiao Liang και Wang Xiangsui δημοσίευσαν την μελέτη τους με τίτλο «Απεριόριστος Πόλεμος» (Unrestricted Warfare) (Liang & Xiangsui, 1999). Το έργο τους εμπεριέχει ένα σύνολο τακτικών μάχης με επίκεντρο σκέψης τον συνδυασμό τους στη βάση της νέας, πιο εξελιγμένης οπλικής και όχι μόνο τεχνολογίας. Στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται για ένα νέο αμυντικό ή πολεμικό δόγμα της Κίνας. Δεν πρόκειται ούτε για μία νέα αντίληψη του σύγχρονου πολέμου, αλλά για την προσπάθεια του Κινεζικού στρατού να μελετήσει την ανάπτυξη και εξέλιξη των δυνατοτήτων που θα του

έδινε η εξέλιξη της τεχνολογίας, στην αιχμή της οποίας βρίσκεται η μετα-ψυχροπολεμική Κίνα¹².

Πρόκειται για μία προσπάθεια να αξιολογήσει την ανάπτυξη νέων, συνδυαστικών μεθόδων μάχης προκειμένου να μπορέσει να ανταποκριθεί τόσο στις νέες απειλές που προέβλεπαν για την Κίνα την περίοδο εκείνη μέχρι και σήμερα, αλλά πολύ περισσότερο να μπορέσει να φτάσει στο επίπεδο των δυνατοτήτων που θα της έδινε η διαφαινόμενη οικονομική ορμή της. Η ίδια ορμή την φέρνει σήμερα να αντιπαρατίθεται με τις ΗΠΑ, φαινομενικά με ίσους όρους, σε οικονομικό επίπεδο¹³. Γράφουν χαρακτηριστικά στα κάτωθι δύο αποσπάσματα (Liang & Xiangsui, 1999, pp. 27, 43 αντίστοιχα):

«Ταυτόχρονα, η τεχνολογική πρόοδος μας έχει δώσει τα μέσα να χτυπήσουμε απευθείας τον εγκέφαλο του εχθρού, χωρίς να βλάψουμε κάτι άλλο, δίνοντάς μας αρκετές νέες επιλογές για να πετύχουμε τη νίκη, κι όλα αυτά κάνουν τους ανθρώπους να σκέφτονται ότι ο καλύτερος τρόπος να επιτευχθεί η νίκη είναι ο έλεγχος και όχι ο σκοτωμός.»

«Ταυτόχρονα, με τη σταδιακή κατάργηση της διάκρισης μεταξύ στρατιωτικής και πολιτικής τεχνολογίας, καθώς και μεταξύ επαγγελματία στρατιώτη και μη επαγγελματία πολεμιστή, το θέατρο επιχειρήσεων θα επικαλύπτεται όλο και περισσότερο. με το μη θέατρο επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα το όριο μεταξύ αυτών των δύο οντοτήτων να γίνεται όλο και λιγότερο σαφές. Πεδία που προηγουμένως ήταν απομονωμένα μεταξύ τους συνδέονται. Η ανθρωπότητα προσδίδει σχεδόν κάθε σε χώρο την σημασία του θεάτρου επιχειρήσεων. Το μόνο που χρειάζεται είναι η ικανότητα να εξαπολύσει μια επίθεση σε ένα συγκεκριμένο μέρος, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα μέσα, προκειμένου να επιτευχθεί ένας συγκεκριμένος στόχος. Έτσι, το θέατρο επιχειρήσεων είναι πανταχού παρόν. Σκεφτείτε μόνο, αν είναι δυνατόν να ξεκινήσει ένας πόλεμος ακόμη και σε ένα δωμάτιο υπολογιστή ή ένα χρηματιστήριο που θα στείλει μια εχθρική χώρα στην καταστροφή της, τότε υπάρχει μη θέατρο επιχειρήσεων πουθενά;»

Με τις παραπάνω επισημάνσεις, γίνεται σαφές ότι η προσέγγιση του «Απεριόριστου Πολέμου» δεν είναι μία εντελώς πρωτότυπη και νέα αντίληψη, καθώς οικοδομείται πάνω

¹² Για τον λόγο αυτό οι αξιωματούχοι στην εργασία τους επισημαίνουν την σημασία του ηλεκτρονικού πολέμου αλλά πολέμου της πληροφορίας. Ωστόσο, αγγίζουν τα εξωτερικά τοιχώματα του υβριδικού πολέμου, όταν αναφέρονται στον οικονομικό πόλεμο.

¹³ Ομολογουμένως, η τρέχουσα κατάσταση των Κινεζικών ενόπλων δυνάμεων δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε πόλεμο με τις ΗΠΑ ή τουλάχιστον αυτή είναι μία πρόβλεψη που διεξάγεται εν καιρώ ειρήνης.

στην πεπατημένη αντίληψη που υπαγορεύει ότι οι αλλαγές στην οπλική τεχνολογία αλλάζουν και τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Αν γίνεται να αναγνωριστούν στοιχεία πρωτοτυπίας στο έργο των Κινέζων αξιωματικών, αναγνωρίζονται στο ότι αντιλαμβάνονται συγκροτημένα την, πολιτικών εφαρμογών, τεχνολογία ως όπλο που μπορεί να αξιοποιηθεί στον πόλεμο, αντί του συμβατικού οπλισμού.

Τέλος, ενδεικτικό του «απεριόριστου» χαρακτήρα του πολέμου, όπως τον αντιλαμβάνονται οι προαναφερθέντες αξιωματικοί, είναι ο διαχωρισμός μεταξύ τριών (3) κατηγοριών. Πόλεμος Στρατιωτικού Χαρακτήρα (Military), Πόλεμος Διαστρατιωτικού Χαρακτήρα (Trans – Military) και Πόλεμος Μη Στρατιωτικού Χαρακτήρα (Non Military). Σε αυτούς περιλαμβάνονται τα κάτωθι είδη πολεμικών επιχειρήσεων (Liang & Xiangsui, 1999, σ. 146):

Ατομικός πόλεμος, Διπλωματικός πόλεμος, Οικονομικός πόλεμος, Συμβατικός πόλεμος, Δικτυακός πόλεμος, Εμπορικός πόλεμος, Βιοχημικός πόλεμος, Πόλεμος πληροφοριών, Πόλεμος πόρων, Οικολογικός πόλεμος, Ψυχολογικός πόλεμος, Πόλεμος οικονομικής βοήθειας, Διαστημικός πόλεμος, Τακτικός πόλεμος, Ρυθμιστικός πόλεμος, Ηλεκτρονικός πόλεμος, Πόλεμος λαθρεμπορίου, Πόλεμος κυρώσεων, Ανταρτοπόλεμος, Πόλεμος ναρκωτικών, Πόλεμος των μέσων ενημέρωσης, Τρομοκρατικός πόλεμος, Εικονικός πόλεμος, Ιδεολογικός πόλεμος.

1.4 Το Κινεζικό Δόγμα των «Τριών Πολέμων»

Πιο κοντά στον υβριδικό χαρακτήρα του πολέμου όπως εισήχθη από τους Hoffman και Mattis βρίσκεται η προσέγγιση των «*Τριών Πολέμων*», χωρίς ωστόσο να μπορεί να ξεφύγει ιδιαίτερα από το στρατιωτικό πεδίο. Πρόκειται για μία εξελιγμένη μορφή του «Απεριόριστου Πολέμου» που επιχειρεί να εντάξει στο πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων δίπλα στα συμβατικά και τα μη συμβατικά μέσα, όπως προαναφέρθηκε. Κατά την ανάπτυξη του Δόγματος αυτού ξεχώρισαν τρεις τομείς στις οποίες η Κίνα θα πρέπει να επιδιώξει την υπεροχή της έναντι των αντιπάλων της, κυρίως των ΗΠΑ. Πρόκειται για τον τομέα της Πληροφορίας, του Αέρος και της Θάλασσας (Information, Air, Maritime), με ακρογωνιαίο λίθο την ακριβή και γρήγορη Πληροφορία (Burke, Gunnes, Cortez, & Cozad, 2020, p. 7).

Ως προς την φιλοσοφία του Δόγματος, υπάρχει ακόμα ένα σημείο πέρα από την αξία της Πληροφορίας που αξίζει να αναφέρουμε. Οι Κινέζοι χωρίζουν το πόλεμο σε δύο (2) βασικά πεδία: Το πεδίο της Μάχης (Combat Space) και το Πεδίο των Επιχειρήσεων (Operational Space) (Ilhan, 2020). Η αποσύνδεση του ενός από το άλλο έχει τόσο τεχνικό χαρακτήρα, προς διευκόλυνση της μελέτης των αναγκών της Μάχης για την κινητοποίηση των αναγκαίων πόρων, όσο και θεωρητικό. Με την αποσύνδεση αυτή επιτυγχάνεται ευελιξία στο δεύτερο πεδίο, των Επιχειρήσεων, καθώς σε αντίθεση με τις μάχες διεξάγονται πλέον σε όλο και μικρότερες χωρικές εκτάσεις¹⁴, μία πολεμική Επιχείρηση εν συνόλω, μπορεί να απλώνεται σε τεράστιες αποστάσεις, καθώς περιλαμβάνει την εφοδιαστική αλυσίδα του αντιπάλου, αλλά ακόμα και σε ευρύτερα, μη γεωγραφικώς προσδιορισμένα πεδία, όπως ο κυβερνοχώρος.

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιμείνουμε στον πόλεμο της Πληροφορίας που αναλύεται στις κατηγορίες του *Πολέμου της Κοινής Γνώμης* (public opinion warfare), του *Ψυχολογικού Πολέμου* (Psychological Warfare) και του *Νομικού Πολέμου* (Legal Warfare).

1.4.2 Ο Πόλεμος της Κοινής Γνώμης

Ο Liang και Xiangsui αναφέρονται στον πόλεμο αυτόν ως την ικανότητα του διεξάγοντος στρατού να χειραγωγεί τι βλέπει και ακούει το άτομο, προκειμένου να καθοδηγεί την κοινή γνώμη (Liang & Xiangsui, 1999, σ. 55). Πρόκειται για μία παράμετρο που στοχεύει στη μείωση της διάθεσης – άρα και της ικανότητας – πολεμικής εμπλοκής στις ένοπλες δυνάμεις του αντιπάλου¹⁵, μέσω ενός δικτύου μέσων προβολής και υποβολής μηνυμάτων, στα οποία συγκαταλέγονται τα ΜΜΕ, το Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ), ο Κινηματογράφος, το Διαδίκτυο κλπ. Ωστόσο, πρέπει να παρατηρηθεί ότι, κατά την εφαρμογή του Πολέμου της Κοινής Γνώμης, θύμα του είναι και ο ίδιος ο κινεζικός λαός, ο οποίος μέσω της Αστυνομίας, η οποία αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στον όλο σχεδιασμό,

¹⁴ Δεν εννοούμε στο σημείο αυτό την περίπτωση ενός γενικευμένου πολέμου, αλλά το ότι οι στόχοι που επιλέγονται για να πληγούν είναι πολύ συγκεκριμένοι και πλέον δεν είναι αποκλειστικά στόχοι στρατιωτικού ενδιαφέροντος, αλλά κρίσιμες υποδομές ή / και περιοχές που μπορούν να προκαλέσουν διάσπαση στη δομή δυνάμεων του αντιπάλου.

¹⁵ Η υπογράμμιση είναι δική μας.

εκτίθεται σε μια σειρά από μηνύματα που αφορούν την αντίληψή του τόσο για το Κινεζικό κράτος, όσο και για τους εχθρούς του, πραγματικούς ή μη (Cheng, 2012, pp. 4-6).

Ο Πόλεμος της Κοινής Γνώμης διεξάγεται μέσω τεσσάρων πυλώνων που δένονται σαν αλυσίδα. Ο βασικός πυλώνας είναι ότι καθοδηγείται από την ηγεσία του κράτους, δηλαδή την ΚΕ του ΚΚΚ και την Κεντρική Στρατιωτική Επιτροπή. Από αυτό το συντονιστικό κέντρο προκύπτει ο δεύτερος πυλώνας που είναι η *Προτίμηση*, εννοώντας ότι ο πρώτος που θα υποβάλει το μήνυμα που θέλει να περάσει στον δέκτη έχει και την προτεραιότητα στη συνειδήσή του. Για την ακρίβεια, θέτει τους όρους διεξαγωγής του πολέμου υποσκάπτοντας την αυτοπεποίθηση του αντιπάλου. Από εκεί προκύπτει ο τρίτος πυλώνας, της *Ευελιξίας και Ετοιμότητας σε Εναλλασσόμενες Συνθήκες*, κοινώς να μπορεί ο στρατός να ελίσσεται και να λαμβάνει υπόψη του τι είδους μήνυμα θα εκπέμψει στο διαφορετικό κοινό εντός μεταβαλλόμενων συνθηκών προκειμένου αυτό να μην καθίσταται άστοχο και αναποτελεσματικό.

Τέλος, ο πυλώνας της *Εκμετάλλευσης όλων των Διαθέσιμων Πόρων* δείχνει την επιμονή του ΚΚΚ στην αξιοποίηση μη στρατιωτικών μέσων για να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή διασπορά των μηνυμάτων του. Όταν δεν ταυτίζεται ο στρατός με τον πομπό του μηνύματος, αλλά το ίδιο μήνυμα διαχέεται από περισσότερα διαφορετικού είδους κανάλια, διαμορφώνεται η αίσθηση ότι είναι κοινώς αποδεκτό, άρα και αληθές. Συνεπώς, τα μη στρατιωτικά μέσα μπορεί να προσφέρουν πιο αποτελεσματικές λύσεις από τα στρατιωτικά σε ένα τόσο ευαίσθητο ζήτημα. Για τον παραπάνω λόγο, οι επιθετικές ενέργειες του Πολέμου της Κοινής Γνώμης, που αποσκοπούν στην κάμψη των ικανοτήτων άμυνας του αντιπάλου, διεξάγονται σε μεγαλύτερο βαθμό από μη στρατιωτικούς φορείς και παράγοντες σε αντίθεση με τις αμυντικές ενέργειες που στοχεύουν στην υπεράσπιση του εσωτερικού μετώπου από τα μηνύματα που εξαπολύει ο αντίπαλος. Στο εσωτερικό μέτωπο, το κύρος των ενόπλων δυνάμεων - και του κυβερνώντος κόμματος - είναι το στοιχείο που αποτελεί καθοριστικό παράγοντα, αναφορικά με τον βαθμό αποδοχής του μηνύματος της κρατικής ηγεσίας.

1.4.3 Ο Ψυχολογικός Πόλεμος

Αυτή η μορφή πολέμου επικεντρώνεται στη χειραγώγηση της ψυχολογίας ατόμων και κοινωνικών ομάδων. Οι τακτικές ψυχολογικού πολέμου μπορεί να περιλαμβάνουν τη χρήση του φόβου, της αποθάρρυνσης και άλλων ψυχολογικών τακτικών για να αποδυναμωθεί η

αποφασιστικότητα του εχθρού και να διαταραχθούν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Συχνά αποσκοπεί στην εκμετάλλευση των ψυχολογικών τρωτών σημείων των αντιπάλων και στη διατάραξη της ικανότητάς τους να λειτουργούν αποτελεσματικά. Πρόκειται για την πιο υπονομευτική μέθοδο των Τριών Πολέμων, σχεδιασμένη να καταστρέψει την αυτοπεποίθηση και την αποφασιστικότητα ενός αντιπάλου.

Οι τακτικές του Ψυχολογικού Πολέμου διεξάγονται κατά βάση σε «ειρηνική περίοδο», όπου με επιθέσεις στο ασυνείδητο, διαβρώνουν συνεκτικές, ουσιώδεις απόψεις του αντιπάλου, με σκοπό να τον καταστήσουν πιο ευάλωτο στο αφήγημα των υποβλητικών μηνυμάτων. Ταυτόχρονα, διαταράσσουν το σύστημα λήψης αποφάσεων, δημιουργώντας αμφιβολία και έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στη ηγεσία του κράτους και του στρατού και γενικά εξαντλώντας τη θέληση του αντιπάλου να ενεργήσει (Singh, 2013, p. 30).

Μία εφαρμογή τέτοιων επιχειρήσεων παρατηρείται στη Ν. Σινική Θάλασσα¹⁶, η οποία θεωρείται ιστορικά κινεζική κτήση από το ΚΚΚ. Οποιοδήποτε άλλο κράτος επιχειρεί να αποσπάσει οικονομικά ή άλλου είδους οφέλη από την περιοχή, χωρίς την συγκατάθεση της Κίνας, αντιμετωπίζεται εχθρικά. Παραδείγματα αποτελούν τα μηνύματα, μέσω ασυρμάτου, που λαμβάνουν πιλότοι όταν βρίσκονται στον εναέριο χώρο της Ν. Κινικής Θάλασσας, οι παρενοχλήσεις αλιευτικών πλοίων από το κινεζικό ναυτικό κλπ. Τα παραπάνω, υπηρετούν διπλό στόχο και επιφέρουν διπλό αποτέλεσμα (Martin, 2021).

Αφενός, αυξάνουν την αντίληψη ηγεμονικής θέσης του Πεκίνου στην περιοχή μειώνοντας, ταυτόχρονα, την αυτοπεποίθηση των υπολοίπων χωρών για να αντιπαρατεθούν. Αφετέρου, αργά αλλά σταθερά, δημιουργούν τετελεσμένα δια της συνήθους πρακτικής, που επιφέρει και νομικές συνέπειες. Η Κίνα μπορεί ανενόχλητη, σχεδόν, να επεκτείνει το σύμπλεγμα τεχνιτών νήσων που σπέρνει στην περιοχή, για να επεκτείνει και την οικονομική της δραστηριότητα αλλά και τα κυριαρχικά της δικαιώματα σε ΑΟΖ και Υφαλοκρηπίδα.

Μία ακόμα συνηθισμένη τακτική που εφαρμόζουν οι Κινέζοι είναι το να θέτουν «προ τετελεσμένων» κρατικούς αξιωματούχους άλλων κρατών με τα οποία βρίσκονται σε αντιπαλότητα. Δεν διστάζουν να εγείρουν μία σειρά ανοιχτά ζητήματα με άλλα κράτη κατά τη διάρκεια επίσημων συναντήσεων, προκειμένου να αιφνιδιάσουν τον αντίπαλο, μπροστά

¹⁶ Υιοθετούμε για λόγους ευκολίας την Κινεζική αντίληψη της γεωγραφίας, χωρίς να την υιοθετούμε ιδεολογικά οι ίδιοι. Άλλες χώρες σε αντιπαλότητα με την Κίνα, όπως το Βιετνάμ, αναφέρονται σε αυτήν ως «Ανατολική Θάλασσα».

στη σφαίρα της δημοσιότητας και του τύπου. Έτσι, χάνεται το ηθικό ανάστημα τους δια της αμηχανίας.

Δεν θα ήταν υπερβολή να αναφερθεί ότι μία τέτοια επιχειρησιακή τακτική παρατηρείται, κατά καιρούς, στο Αιγαίο από την πλευρά της Τουρκίας, υπό το επιχείρημα ότι «δεν δέχονται τετελεσμένα». Ως προς την δεύτερη περίπτωση, όπου ανοιχτά στοχοποιείται το κύρος και το ηθικό ανάστημα των κρατικών θεσμών του εχθρού, μπορούμε να ανατρέξουμε σε συνάντηση του Ν. Δένδια και του Μ. Τσαβούσογλου την 15^η Απριλίου 2021, με τον δεύτερο να θέτει εκτός πλαισίου παρουσία του τύπου ζητήματα για το Αιγαίο και τον πρώτο να αναγκάζεται να τον διακόψει για να απαντήσει.

1.4.4 Ο Νομικός Πόλεμος / Πόλεμος του Διεθνούς Δικαίου¹⁷

Ο Νομικός Πόλεμος ή Πόλεμος του Διεθνούς Δικαίου (ΔΔ) αποτελεί το τελευταίο σημείο των κινεζικών στρατηγικών που αναλύουμε ως τώρα. Ο Νομικός Πόλεμος αποτελεί το στάδιο εκείνο στο οποίο η Κίνα προσπαθεί να στηρίξει νομικά, με βάση το ΔΔ την πολιτική της. Αν αναλύσουμε το πεδίο αυτό μέσα από την πρακτική της θα δούμε ότι υπάρχουν κι εκεί διαβαθμίσεις που ξεκινούν από την διαφορετική ανάγνωση του ΔΔ, την σπορά αμφιβολιών στο μυαλό του αντιπάλου για το «λογικό» των απαιτήσεων του και τέλος την δημιουργία τετελεσμένων ενεργειών που διαμορφώνουν και νομικές συνέπειες. (Singh, 2013, σ. 29). Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι σε μεγάλο βαθμό, η Κίνα και οι υπόλοιπες χώρες της συμμαχίας BRICS, ανοίγουν ένα ζήτημα που ονομάζουν «εκδημοκρατισμό των διεθνών σχέσεων» (Moritz, 2023). Στην ουσία πρόκειται για την δική τους οπτική στα ζητήματα λήψης αποφάσεων εντός διαφόρων διεθνών οργανισμών όπως ο ΟΗΕ και το Συμβούλιο Ασφαλείας του. Η Κίνα θεωρεί ότι ο σημερινός της ρόλος, το σημερινό «ειδικό της βάρος» στην παγκόσμια οικονομία δεν κατοχυρώνεται μέσα από το ΔΔ έτσι όπως έχει διαμορφωθεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες και αντιστακτά την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ της πρώην ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ.

Βασικός μοχλός για τον λεγόμενο εκδημοκρατισμό των διεθνών σχέσεων είναι η οικονομία και το μεγάλο σχέδιο της Κίνας με την ονομασία Belt and Road Initiative (BRI)

¹⁷ Στο δημοσιευμένο κείμενο υπάρχει η σημείωση σε παρένθεση (να αδράξουμε την ευκαιρία να καθιερώσουμε κανόνες).

που αλλάζει τον χάρτη των μεταφορών εμπορευμάτων παγκοσμίως (CGTN, 2023), αλλά και οι αλλαγές που θα επιδιώξει να πετύχει στο διεθνές σύστημα. Σε αυτές περιλαμβάνεται και η δυνατότητα παράκαμψης του δολαρίου ως του παγκόσμιου αποθεματικού για τις συναλλαγές μεταξύ κρατών και η προώθηση της απευθείας συναλλαγής με τον υπολογισμό της ισοτιμίας ανάμεσα στα εθνικά νομίσματα των εμπλεκόμενων κρατών και όχι με τριγωνισμούς μέσω δολαρίου.

Σημαντικό στοιχείο επίσης είναι και η προσπάθεια της Κίνας να μειώσει το κύρος των διεθνών θεσμών και οργανισμών που αρνούνται να κατοχυρώσουν τις απαιτήσεις της και την δική της ανάγνωση αναφορικά με το καθεστώς της Νότιας Σινικής Θάλασσας. Εκεί, κάθε φορά που απορρίπτεται το αίτημά της για κατοχύρωση ορισμένων απαιτήσεων, η Κίνα αμφισβητεί και την αξιοπιστία των οργανισμών αυτών δημοσίως (Perlez, 2016), επικαλούμενη έπειτα και την ανάγκη εκδημοκρατισμού των διεθνών σχέσεων.

Στο σημείο αυτό θα χρειαστεί να επαναφέρουμε μία πλευρά του ζητήματος που αναδείχθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια. Η εξέλιξη των όπλων και των αμυντικών – επιθετικών δυνατοτήτων ενός κράτους αλλάζουν, εν μέρει και την αντίληψή του και κατ’ επέκταση μπορεί να αλλάξουν και το διεθνές νομικό πλαίσιο. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο κανόνας πυρός του πυροβολικού, βάσει του οποίου διαμορφώθηκαν και τα 3, 6 και 12 ναυτικά μίλια στον καθορισμό των θαλασσίων ζωνών ανάμεσα σε δύο κράτη. Ο κανόνας αυτός δεν μπορεί να ισχύσει πρακτικά σήμερα, καθώς η ισχύς πυρός του πυροβολικού είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη και το βεληνεκές που επιτυγχάνεται είναι, συγκριτικά, τεράστιο.

Η Κίνα είναι σήμερα μία ανερχόμενη ναυτική δύναμη και, λόγω αυτού, προσπαθεί να ανατρέψει το ΔΔ της Θάλασσας, το οποίο έχει στηριχθεί, όπως προαναφέρθηκε στην ισορροπία ισχύος μεταξύ ΕΣΣΔ και ΗΠΑ. Στην Κινεζική αντίληψη το ΔΔ της Θάλασσας και το ΔΔ εν γένει είναι ένα αντικείμενο προς αλλαγή. Μέχρι και την αλλαγή του, όμως, αποτελεί εργαλείο εν καιρώ ειρήνης, πριν τον εξαναγκασμό σε πολεμικά μέσα.

Για να καταφέρει να αλλάξει στο σύντομο μέλλον το ΔΔ και το ΔΔ της Θάλασσας η Κίνα, πέρα από τετελεσμένα, αξιοποιεί ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα επιστημονικών ερευνών για να στηρίξει την δική της παραμορφωμένη ερμηνεία του ΔΔ της Θάλασσας. Στόχος είναι η μετατόπιση των επιστημονικών απόψεων και των απόψεων άλλων κρατών από μακροχρόνια αποδεκτούς κανόνες περί της ελευθερίας της ναυτιλίας και να τις στρέψει προς ερμηνείες που ενισχύουν την κυριαρχία των παράκτιων κρατών. Κατά αυτόν τον τρόπο,

η Κίνα μπορεί να προωθεί μια «Κινεζική ερμηνεία» του ΔΔ της Θάλασσας που περιορίζει το "δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας " στα νησιωτικά κράτη (Singh, 2013, σ. 37).

Τέλος, για όλες τις παραπάνω μεθόδους πολέμου, κυρίαρχο στοιχείο είναι ο έλεγχος της ροής πληροφοριών και η επιτυχής χειραγώγηση της κοινής και της επιστημονικής γνώμης, τόσο εγχώρια, όσο και εντός των υπόλοιπων κρατών. Για τους παραπάνω λόγους, γίνεται αντιληπτό ότι αυτοί οι πόλεμοι δεν διεξάγονται διακεκομμένα αλλά συνεχόμενα και, μάλιστα, σε μεγάλο βαθμό εν καιρώ ειρήνης.

1.5 Το Ρωσικό «Δόγμα Γερασίμοφ»

Ο όρος «*Δόγμα Γερασίμοφ*» προκύπτει από το περιεχόμενο ενός άρθρου που δημοσίευσε το 2013 ο Ρώσος Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων Βαλερί Γερασίμοφ με τίτλο «*Η Αξία της Επιστήμης στην Πρόβλεψη*» (Gerasimov, 2016). Στο λακωνικό, αυτό, κείμενο, ο Γερασίμοφ περιγράφει το νέο περιβάλλον που διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα της εξέλιξης των τεχνολογιών στον στρατιωτικό τομέα. Κύριο στοιχείο αποτελεί η δυνατότητα σύγχυσης του αντιπάλου με επιχειρήσεις που δεν μπορεί να ξεχωρίσει αν είναι επιθετικές ή αμυντικές, αν εντάσσονται στο πλαίσιο μίας ευρύτερης στρατιωτικής επιχείρησης ή αν πρόκειται για «απλές αναταραχές». Βασική αρχή της σκέψης του Γερασίμοφ είναι η αποτελεσματικότητα των μη στρατιωτικών μέσων στην επίτευξη σκοπών που θα χρησιμοποιούνταν, κατά κανόνα, στρατιωτικές δυνάμεις. Μάλιστα, η αποτελεσματικότητα των μη στρατιωτικών μέσω τείνει να ξεπεράσει αυτή των στρατιωτικών μέσων.

Είναι χαρακτηριστικό πως, ως παράδειγμα, χρησιμοποιεί τις «*Χρωματιστές Επαναστάσεις*» και την «*Αραβική Άνοιξη*», στις οποίες μία τεράστια λαϊκή μάζα έθεσε, με σφοδρότητα, πολιτικά ζητήματα χρησιμοποιώντας διαδηλώσεις και άλλα μη στρατιωτικά μέσα, τα οποία στην πορεία του χρόνου έλαβαν και την μορφή ενόπλων συγκρούσεων, όχι μεταξύ στρατευμάτων, αλλά και μεταξύ οργανωμένων πολιτών. Επιπρόσθετο στοιχείο της σκέψης του Γερασίμοφ είναι η δυνατότητα που έχει το κέντρο ελέγχου των επιχειρήσεων να κατευθύνει τέτοιου είδους ενέργειες σε όλη την επικράτεια της χώρας – θύμα, χωρίς την παρουσία στρατευμάτων, αλλά με την αξιοποίηση πολιτών και άλλων μη στρατιωτικών παραγόντων.

Πλέον, με βάση τη λογική του Γερασίμοφ, δεν είναι αναγκαίος ένας εξ' αρχής ολοκληρωτικός πόλεμος, καθώς είναι πιο αποτελεσματικό να εξαρθρωθεί μία κοινωνία και ο κρατικός της μηχανισμός εκ των έσω παρά να κινητοποιηθούν ευθέως οι ένοπλες δυνάμεις. Παράλληλα, είναι ιδιαίτερα σημαντική η σημασία που δίνει στην ανάπτυξη όπλων υψηλής ακρίβειας πλήγματος ως «το μέλλον των οπλικών συστημάτων», καθώς δεν διασπείρονται τα καταστροφικά αποτελέσματα της κρούσης σε άσχετους με τον σκοπό στόχους¹⁸. Όλα τα παραπάνω προκύπτουν από την ραγδαία ανάπτυξη των στρατιωτικών τεχνολογιών και οπλικών συστημάτων που μειώνουν τους χρόνους αντίδρασης των στρατευμάτων, μειώνουν τις αποστάσεις και αυξάνουν δραματικά τις πιθανότητες επιτυχούς και ακριβούς πλήγματος.

Συνεπώς, η επιτυχία στο πεδίο της μάχης δεν καθορίζεται αποκλειστικά ή κατά βάση από την ικανότητα πλήγματος ενός στρατού απέναντι σ' έναν άλλον. Αντίθετα, καθορίζεται από την ικανότητα διάλυσης των μηχανισμών άμυνας του εχθρού από σχεδιασμένες ενέργειες που διαβρώνουν και εξαρθρώνουν τον κρατικό μηχανισμό εκ των προτέρων και διαρρηγνύουν την κοινωνική συνοχή. Για όλα τα παραπάνω, ο Γερασίμοφ επισημαίνει την ανάγκη διαμόρφωσης μηχανισμών άμυνας και υπεράσπισης μίας περιοχής που δεν εξαντλούνται στις ικανότητες των ενόπλων δυνάμεων αλλά, αντίθετα, περιλαμβάνουν ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό, από τα σώματα ασφαλείας μέχρι το εκπαιδευτικό σύστημα και τις νομικές υπηρεσίες του κράτους.

1.5 Συνοπτικά Συμπεράσματα Πρώτου Μέρους

Στο πρώτο μέρος εξετάστηκε, όσο συνοπτικότερα γινόταν, η εξέλιξη της στρατιωτικής σκέψης των τριών μεγαλύτερων δυνάμεων της σύγχρονης εποχής επί του σύγχρονου πολέμου¹⁹. Παρότι οι τρεις δυνάμεις χρησιμοποιούν διαφορετικές ορολογίες για

¹⁸ Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι δεν αναπτύσσονται και δεν εξελίσσονται και τα όπλα μαζικής καταστροφής.

¹⁹ Ο γράφων είναι της άποψης ότι όποιες ονομασίες κι αν λάβει το φαινόμενο σήμερα ή στο μέλλον, δεν πρόκειται για κάτι καινούριο. Ο Θ. Κολοκοτρώνης διακόσια χρόνια πριν δηλητηρίαζε τα πηγάδια για να κόψει τον ανεφοδιασμό νερού στα Οθωμανικά Στρατεύματα και να τα αντιμετωπίσει όταν αυτά θα τελούσαν υπό σωματική εξάντληση και ψυχολογική κατάρρευση. Οι μπολσεβίκοι σε συνεργασία με τα ΚΚ των χωρών της Ευρώπης χρησιμοποίησαν το όπλο της απεργίας προκειμένου να ανακόψουν την παραγωγή πολεμικού υλικού

να περιγράψουν το ίδιο φαινόμενο, εντούτοις, προκύπτει η κάτωθι γενική περιγραφή της φύσης του «Υβριδικού Πολέμου»:

Πρόκειται για την διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων στις οποίες δρουν συνδυαστικά στρατιωτικά και μη στρατιωτικά μέσα για την επίτευξη ενός και του ίδιου σκοπού. Βασικό εργαλείο του Υβριδικού Πολέμου είναι ο έλεγχος της ροής πληροφοριών με σκοπό την ακριβή πληροφόρηση ταυτοχρόνως με την παραπληροφόρηση του αντιπάλου, αλλά και την διαμόρφωση της κοινής γνώμης για την κατάσταση στο πολεμικό μέτωπο, για το ποιος είναι ο θύτης και ποιος είναι το θύμα.

Τα μη στρατιωτικά μέσα προετοιμάζουν την επιτυχή διεξαγωγή των επιχειρήσεων με στρατιωτικά μέσα, ενώ τα στρατιωτικά μέσα μπορούν να ανοίξουν δρόμους για την ένταση των επιχειρήσεων με μη στρατιωτικά μέσα. Ανά περίπτωση το ένα αποτελεί εργαλείο του άλλου. Ωστόσο, από την άποψη της βασικής αρχής του πολέμου που είναι η ανάγκη να προξενήσουμε στον αντίπαλο το μεγαλύτερο δυνατό πλήγμα με την χρήση της χαμηλότερης δυνατής ισχύος πυρός για να τον καθυποτάξουμε στη θέλησή μας, βαθύτερη σημασία έχουν τα μη στρατιωτικά μέσα έναντι των στρατιωτικών μέσων.

Τέλος, αναφορικά με τις μελέτες περί του «Υβριδικού Πολέμου», απαραίτητη κρίνεται μία επισήμανση. Εάν αποδεχθούμε ότι είναι πράγματι συνδυασμός στρατιωτικών και μη μέσων, πρέπει και να αποδεχθούμε ότι πρόκειται για έναν ακήρυχτο πόλεμο που διεξάγεται προ της τυπικής έναρξης των επιχειρήσεων. Υπό αυτή την έννοια, είμαστε ακόμα στην αρχή της μελέτης του φαινομένου, καθώς οι σημαντικότεροι ερευνητές του είναι προς ώρας ανώτατοι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων που έχουν λάβει και ανώτατη ακαδημαϊκή μόρφωση. Ωστόσο, λόγω της φύσης των προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν μέσω του επαγγέλματος και της ιδιότητάς τους δεν μπορεί να απαιτηθεί από αυτούς να προβούν σε βαθύτερες αναλύσεις από το πεδίο της διεξαγωγής των επιχειρήσεων, δηλαδή όταν ο πόλεμος έχει ήδη ξεκινήσει. Συνεπώς, η μελέτη του φαινομένου αποτελεί πεδίων δόξης λαμπρόν για τις κοινωνικές επιστήμες.

στα μετόπισθεν του ναζιστικού στρατού. Αντίστοιχα οι Ναζί χρησιμοποιούσαν την δύναμη της εικόνας για να προκαλέσουν στους αντιπάλους τον φόβο να τους αντιμετωπίσουν.

Δεύτερο Μέρος:

Εφαρμογή Υβριδικών Επιχειρήσεων: Η Περίπτωση της Ουκρανίας

Η ηγετική φιγούρα του ρωσικού καθεστώτος είναι ένα άτομο που γεννήθηκε, μεγάλωσε και εκπαιδεύτηκε στη Σοβιετική Ένωση. Ο Βλαντιμίρ Πούτιν, ως πρώην μέλος της KGB, έχει ασπαστεί την κοσμοθεωρία κατά την οποία κάθε κίνηση διεθνώς αποτελεί κατασκοπευτικό παιχνίδι (Ray, 2024). Επιπλέον, οι δυο δεκαετίες του στην απομονωτική θέση του Προέδρου ίσως τον έχει αποκόψει από τις πραγματικότητες της διεθνούς πολιτικής. Παρόλα αυτά, αναγνώρισε τον κίνδυνο που αποτελούσε η θέληση κρατών στην πρώην Σοβιετική σφαίρα επιρροής να εισαχθούν στο NATO. Όχι διότι, όπως το ρωσικό καθεστώς υποστηρίζει, η Βορειοατλαντική Συμμαχία αποτελεί απειλή για τη Ρωσία, αφού το NATO δεν αποτελεί οντότητα με δυνατότητες εισβολής, αλλά καθαρά αμυντική. Αντίθετα, η εισαγωγή κρατών όπως οι βαλτικές χώρες, η Πολωνία ή ,εν δυνάμει, η Γεωργία και η Ουκρανία στο NATO, θα έδιναν τη δυνατότητα στη συμμαχία να πληροφορείται εγκαίρως και με ακρίβεια για ρωσικές κινήσεις, το οποίο θα δυσκόλευε τα επεκτατικά σχέδια του ρωσικού καθεστώτος. Άλλωστε, η εισβολή στη περιοχή του Ντονμπάς αποτελεί την δεύτερη κίνηση κατά της Δύσης, μετά την εισβολή στην Κριμαία το 2014. Αποτελεί μια μελετημένη και προσχεδιασμένη, σε βάθος ετών, επιχείρηση που αρχικό σκοπό φαίνεται να είχε την γρήγορη κατάληψη της Ουκρανίας. Όταν απέτυχε, δόθηκε έμφαση στην κατάληψη των παράλιων εδαφών της Ουκρανίας με Αντικειμενικό Σκοπό την Οδυσσό, ενώ αργότερος σκοπός, όπως φάνηκε στην ενημέρωση τύπου του προέδρου της Λευκορωσίας, ήταν η κατάληψη, κατά τον ίδιο τρόπο, ίσως, με την Κριμαία το 2014, της περιοχής «Υπερδνειστερία» της Μολδαβίας, στη οποία υπάρχει σημαντικός ρωσικός πλυθησμός (O’Neil, 2022).

Σημαντικό σημείο του σχεδίου φαίνεται να ήταν η υπόθεση της Ρωσίας πως η Δύση δεν θα μετείχε ενεργά στον πόλεμο, φοβούμενο πιθανή διάχυση της σύρραξης (spillover). Άλλωστε, η τουρκική εισβολή της Κύπρου το 1974 αποτέλεσε προηγούμενο, κατά το οποίο μια de jure ενωμένη χώρα μπορεί να είναι de facto διαχωρισμένη, δίνοντας την διασφάλιση στην ρωσική κυβέρνηση πως, ακόμα και αν αποτύχει στο πεδίο, δύναται να διατηρήσει τα οφέλη της κατεχόμενης περιοχής. Με εφόδιο, λοιπόν, το περιεχόμενο του πρώτου μέρους, μπορούμε να ξεκινήσουμε την μελέτη της περίπτωσης της Ουκρανίας και της Ρωσικής υβριδικής επίθεσης, που σίγουρα δεν ξεκίνησε με την τυπική έναρξη του πολέμου. Για την

καλύτερη κατανόηση θα χρειαστεί να δοθούν ορισμένα στοιχεία που αφορούν την Ουκρανική κοινωνία και την καθιστούν ευάλωτη στις ρωσικές επιχειρήσεις παντός τύπου.

2.1 Γενικά Χαρακτηριστικά της Ουκρανίας

Η Ουκρανία αποτελούσε την πιο εύρωστη οικονομικά Σοβιετική Δημοκρατία και τον προνομιακότερο δίαυλο ρωσικού ενεργειακού πλούτου προς την Ευρώπη και αλλού, στη μετά-Σοβιετική εποχή. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι περιοχές του Ντονμπάς και της Κριμαίας, όπως θα υποστηριχθεί και στην συνέχεια της διατριβής. Ωστόσο, η Ουκρανία ως χώρα έχει μεγάλη συγγένεια με την ρωσική κοινωνία, ιδιαίτερα στον πολιτισμό και την κουλτούρα της, την γλώσσα που χρησιμοποιεί αλλά και την ιστορική μνήμη.

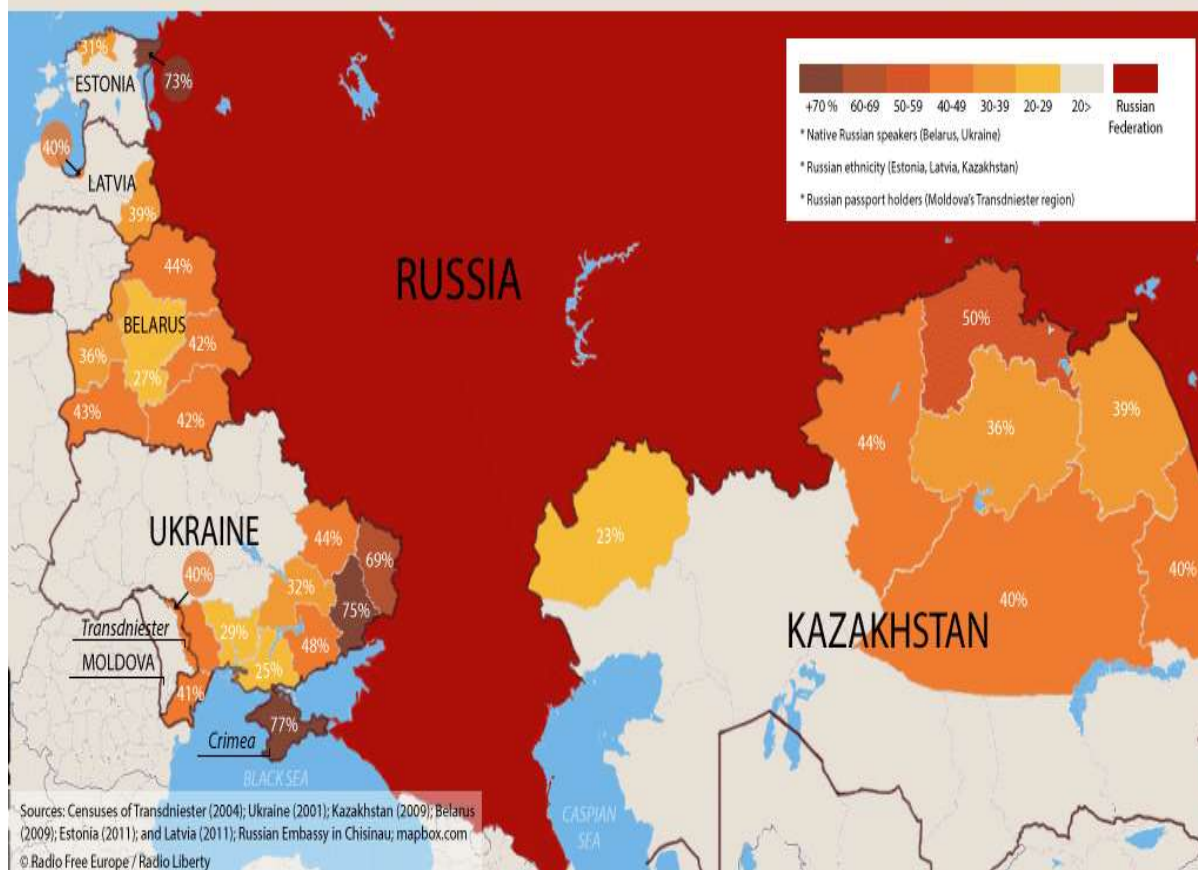
Η Ρωσία μετά την διάλυση της ΕΣΣΔ επιδόθηκε σε χρόνια προβολή ισχύος στον Ουκρανικό χώρο αλλά και σε όλες τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες που τις θεωρεί εγγύς εξωτερικό, άρα και δικό της χώρο επιρροής, τόσο με όχημα την οικονομική της δύναμη, την χρήση αυτών των εδαφών ως οδών εξαγωγής ενέργειας και προβολής ισχύος στην ΕΕ και ιδιαίτερα στην ισχυρότερη χώρα της, την Γερμανία, όσο και την κουλτούρα και τον πολιτισμό τους, που μέσα από διάφορα κανάλια, αποσκοπούσε στην συνολική ενδυνάμωση του αποτυπώματός της στην περιοχή.

Η διάλυση της ΕΣΣΔ απελευθέρωσε ένα τεράστιο πεδίο τοποθέτησης κεφαλαίων που θα αύξανε θεαματικά την οικονομική και στρατιωτική ισχύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και κάθε κράτους μέλους της ξεχωριστά. Παρά τον υψηλό βαθμό κερδοφορίας που παρουσιάστηκε για τις ευρωπαϊκές εταιρίες από τις επενδύσεις τους και τον τεράστιο βαθμό εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού υψηλής τεχνικής και επιστημονικής ειδίκευσης και χαμηλού κόστους που απελευθερώθηκε από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες, υπήρξαν ανοιχτά μέτωπα που λειτουργούσαν ως δούρειος ίππος: η ενεργειακή εξάρτηση της Ευρώπης από το ρωσικό φυσικό αέριο και τον υπόλοιπο ενεργειακό της πλούτο.

Αναφέρθηκε, στην εισαγωγή του μέρους αυτού, ο ρόλος της γλώσσας. Η επίσημη κρατική γλώσσα της Ουκρανίας είναι η Ουκρανική, ωστόσο υπάρχουν πολλές αναγνωρισμένες γλώσσες μειονοτικού καθεστώτος, με την ρωσική να είναι η πολυπληθέστερη και να παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς σε ορισμένες περιοχές είναι συντριπτικά κυρίαρχη, ενώ σε άλλες παρατηρείται πολύ υψηλό ποσοστό διγλωσσίας.

Ties To Russia

The Kremlin says Moscow will strive to protect the interests of Russians and Russian speakers wherever they may be. We look at the regions where the greatest concentrations of Russian citizens, ethnic Russians and native Russian speakers live, outside the borders of the Russian Federation.

Εικόνα 1 Πηγή: Radio Free Europe: <https://www.rferl.org/a/25304924.html>. Πρόσβαση: 09/10/2023

Ταυτόχρονα, η Ουκρανία αποτέλεσε ένα ισχυρό προπύργιο του σοβιετικού καθεστώτος και οι μνήμες που φέρει αυτός ο λαός είναι ισχυρότατες και αποτέλεσαν πολύ σημαντικό όπλο στα χέρια της Ρωσικής ηγεσίας, ενώ από θρησκευτικής άποψης το ισχυρότερο δόγμα στην Ουκρανία είναι το Ορθόδοξο Χριστιανικό, όπως και στην Ρωσία. Ως προς την οικονομική της γεωγραφία και την γεωγραφική κατανομή της, είναι μία χώρα «διαιρεμένη», στα δυτικά εδάφη γεωργικής εκμετάλλευσης και παροχής υπηρεσιών και στα ανατολικά, όπου συγκεντρώνεται η βαριά βιομηχανική και ενεργειακή παραγωγή.

Η Ουκρανία είναι ένα από τα μεγαλύτερα κράτη της Ευρώπης με πληθυσμό 41.902.4 (UKRSTAT, 2020)²⁰ και ΑΕΠ \$153.781.000.000 (World Bank, 2022). Πρόκειται για ένα πολυεθνικό μωσαϊκό, όπου κυρίαρχο έθνος είναι οι Ουκρανοί με 77,8%, ακολουθούν οι Ρώσοι με 17,3% και έπονται με λιγότερο του 1%, Λευκορώσοι, Μολδαβοί, Τάταροι, Βούλγαροι μαζί με περισσότερες από 130 εθνότητες (State Statistics Committee of Ukraine, 2001). Υπάρχει επίσης, ποσοστό Ουκρανών υπηκόων, της τάξης του 14,8%, με μητρική γλώσσα την ρωσική. Η ρωσική μειονότητα, εκδηλώνει συμπαγή γλωσσική ομοιογένεια, με ποσοστό χρήσης της ρωσικής στο 95,9% (State Statistics Committee of Ukraine, 2001)²¹.

Στον οικονομικό τομέα, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους διαδρόμους παροχής ρωσικού φυσικού αερίου στην ΕΕ, με συμμετοχή περίπου 35% (STATISTA, 2021), επί του συνολικού όγκου για το 2020. Εδώ οφείλουμε να σχολιάσουμε, πως η στατιστική μπορεί να παραπλανήσει. Από μόνη της η μείωση του βαθμού συμμετοχής της Ουκρανίας στην ενεργειακή εξάρτηση της ΕΕ από την Ρωσία, δεν ισοδυναμεί αυτομάτως με ανακατανομή ισχύος προς όφελος της ΕΕ. Εξετάζοντας ευρύτερα το φαινόμενο, θα διαπιστώσουμε ότι, η Ρωσία έχει αναπτύξει δίκτυο, που παρακάμπει την Ουκρανία. Επίσης, έχοντας μεγιστοποιήσει την παραγωγικότητά της, διοχετεύει περισσότερο φυσικό αέριο ως όγκο, τουλάχιστον όσο υπήρχε ο Nord Stream 2 (STATISTA, 2021).

Η Ουκρανία διαθέτει δίκτυο αγωγών μεγέθους 37,6 χιλιάδων χιλιομέτρων, 120 σταθμούς διατήρησης και πίεσης του φυσικού αερίου και 13 υπόγειες αποθήκες, με δυνατότητα μεταφοράς έως και 130 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου (Βαγενάς, 2014).

2.2 Γενικά χαρακτηριστικά της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας

Η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας έχει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, καθώς βρίσκεται στην Μαύρη Θάλασσα και λειτουργεί ως εμπορικός και στρατιωτικός βατήρας. Ο

²⁰ Υπόψη ότι οι περιοχές της Κριμαίας και της Σεβαστούπολης, δεν δύνανται να καταγραφούν. Σύμφωνα όμως με την Παγκόσμια Τράπεζα, ο πληθυσμός ανέρχεται σε 44.385,15.

²¹ Είναι βάσιμο να υποθέσουμε ότι, η πλάστιγγα γέρνει ακόμα περισσότερο υπέρ της ρωσικής γλώσσας – με ό,τι αυτό συνεπάγεται – διότι η εν λόγω επίσημη καταγραφή, χρονολογείται στο 2001. Έκτοτε, η Ρωσία έχει προβάλει χωρίς ουσιαστικά προβλήματα ήπια ισχύ στην Ουκρανία με άξονα την γλώσσα.

πληθυσμός της ανέρχεται σε 2.024.000, εκ των οποίων το 58,3% είναι Ρώσοι και μόλις το 24,3 Ουκρανοί, ενώ 12% είναι Τάταροι της Κριμαίας (State Statistics Committee of Ukraine, 2001). Η ρωσική γλώσσα είναι συντριπτικά κυρίαρχη στην περιοχή, καθώς χρησιμοποιείται ως μητρική, σε ποσοστό 99,7% από τους Ρώσους, 40,4% από τους Ουκρανούς και 93% από τους Τατάρους της Κριμαίας (State Statistics Committee of Ukraine, 2001). Ως το 2011 προσέφερε στο Ουκρανικό ΑΕΠ, μόλις 3%. Την περίοδο 1995 – 2013, ο μέσος μισθός βρίσκεται σταθερά πολύ κοντά στον μέσο εθνικό²². Από την ένταξή της στην Ρωσική επικράτεια, η Κριμαία απορροφά κρατικά κεφάλαια, που έως το 2022, αναμενόταν να είχε υπερβεί τα 13 δις δολάρια (The Moscow Times, 2019).

Εικόνα 2 Συνεκτικός Χάρτης Πληροφοριών για την Κριμαία. Πηγή: <https://eurasiangeopolitics.com/ukraine-maps/ft-crimea-divided/#main>. Πρόσβαση: 10/10/2023

²² Η μέγιστη καταγεγραμμένη απόκλιση είναι της τάξεως των 415 Γριβνών το 2013. Για την περίοδο 2010-2013, η Κριμαία μαζί με την Σεβαστούπολη παρουσιάζουν αμυνδρά ανώτερο μέσο μηνιαίο εισόδημα από την υπόλοιπη Ουκρανία. Το γεγονός αυτό, ενισχύει την επιχειρηματολογία μας, περί ισχυρότερης επίδρασης της ήπιας ισχύος της Ρωσίας στην εν λόγω περιοχή. Για το βιομηχανικό κέντρο του Ντονμπάς, η αναλογία είναι επίσης υπέρ του επιχειρηματός μας. Αναλυτικότερα: <https://is.gd/CO5VaH> Ημ/νία πρόσβασης 14/10/2023

2.3 Γενικά Χαρακτηριστικά του Ντονμπάς

Η επαρχία του Ντονμπάς χωρίζεται στις περιοχές του Λουχάνσκ και Ντονιέτσκ που πλέον αναγνωρίζονται ως ξεχωριστά κράτη από την Ρωσία (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2022). Παρότι περιοχές με ξεχωριστή διοικητική δομή, μελετώνται ως όλον, διότι παρουσιάζουν ομοιογένεια σε βασικούς γεωπολιτικούς δείκτες:

- Το ποσοστό Ουκρανών και Ρώσων κατοίκων τους (State Statistics Committee of Ukraine, 2001) και (State Statistics Committee of Ukraine, 2001)²³.
- Την χρήση της ρωσικής ως μητρικής γλώσσας τόσο στο Ντονιέτσκ (State Statistics Committee of Ukraine, 2001)²⁴ όσο και στο Λουχάνσκ (State Statistics Committee of Ukraine, 2001)²⁵.
- Την δράση ρωσικών αυτονομιστικών ομάδων.
- Την ρωσικών συμφερόντων βιομηχανική της διάρθρωση.

Το Ντονμπάς αποτελεί σημαντικότατο βιομηχανικό κέντρο της Ουκρανίας, με ισχυρή μεταποιητική, μεταλλουργική, χημική, πολεμική και κατασκευαστική βιομηχανία, καθώς επίσης και πέρασμα αγωγών φυσικού αερίου. Συνεισφέρει το 20% του Ουκρανικού ΑΕΠ (Seiffert, 2014). Διαθέτει την δική του ένωση βιομηχάνων²⁶, που δραστηριοποιείται σε 40 εταιρίες στην Ανατολική Ουκρανία, την Πολωνία και την Ουγγαρία και το 2010 εξαγοράστηκε από όμιλο ρωσικών συμφερόντων (Kyiv Post, 2010).

²³ Οι Ουκρανοί του Ντονιέτσκ είναι 2.744.100 και αντιστοιχούν στο 56,9% του τοπικού πληθυσμού και οι Ρώσοι είναι 1.084.400 και αντιστοιχούν στο 38,2%. Στο Λουχάνσκ τα ποσοστά είναι 58% και 39% για τις αντίστοιχες ομάδες.

²⁴ Ως μητρική γλώσσα την ρωσική επιλέγει το 74,9% των κατοίκων. Για κάθε εθνική μειονότητα, το ποσοστό χρήσης κατανέμεται ως εξής: Ρώσοι 98,6%, Ουκρανοί 58,7%, Έλληνες 91,3%, Λευκορώσοι 85,5%, Τάταροι 73,9%, Εβραίοι 95%, Αρμένιοι 59,5%. Ως ενδεικτικό της απόλυτης υπεροχής της ρωσικής γλώσσας, καταγράφεται και το ότι η πληθυσμιακή ομάδα που χρησιμοποιεί περισσότερο τα Ουκρανικά, **δεν είναι οι Ουκρανοί**, αλλά οι Τσιγγάνοι και οι Αζέροι σε ποσοστό 44,9% και 42,2% αντίστοιχα.

²⁵ Ως μητρική γλώσσα την ρωσική, επιλέγει συνολικά το 68,8% των κατοίκων. Αναλύεται ως εξής: 98,2% Ρώσοι, 49,4% Ουκρανοί, 82% Λευκορώσοι, 73,6% Τάταροι, 94,5% Εβραίοι, 53,4% Αρμένιοι. Πηγή: <https://is.gd/8YJCKJ> Για τις Επαρχίες αυτές, βλέπε Εικόνα 3 στο Παράρτημα

²⁶ Βλ. «Βιομηχανική Ένωση του Ντονμπάς»

Russian as a native tongue in Ukraine

Εικόνα 3 Τα Ρώσικα ως μητρική γλώσσα στην Ουκρανία. Πηγή: <http://america.aljazeera.com/multimedia/2014/2/mapping-ukraine-sidentitycrisis.html> Πρόσβαση: 11/10/2023

2.4 Οι υβριδικές επιχειρήσεις στο Ντονμπάς και την Κριμαία

Με βάση όσα περιγράφονται, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι οι επιχειρήσεις της Ρωσίας δεν έπεσαν ως κεραυνός εν αιθρία. Για τις ανάγκες του πολέμου και την οικοδόμηση λαϊκού ερείσματος στους πληθυσμούς – στόχο, η Ρωσία εργαλειοποίησε την κοινή γλώσσα, το κομμουνιστικό παρελθόν²⁷, αλλά και μεθόδους που χρησιμοποιούν το γόητρο και την ισχύ της Ρωσίας στους πληθυσμούς αυτούς.

²⁷ Δεν είναι τυχαίο το ότι χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από φιλορωσικούς κύκλους το σύνθημα «επάνοδος στην πατρίδα» και τα σοβιετικά σύμβολα που παρέπεμπαν στην απελευθέρωση της Κριμαίας από τον Κόκκινο Στρατό. Ιδιαίτερα όμως μετά την ανοιχτή στήριξη της ΕΕ σε ναζιστικές ομάδες, όπως τα κόμματα Δεξιός Τομέας και Σβόμποντα (Ελευθερία), Τάγμα Αζόφ κ.α. ενεργοποιήθηκαν οι μνήμες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που ζουν ακόμα στις περιοχές αυτές, μέσω των άμεσα εμπλεκόμενων πολεμιστών του Κόκκινου Στρατού που βρίσκονται εν ζωή, αλλά και των απογόνων τους.

Βλέποντας την ροή ορισμένων γεγονότων που βρίσκονται αρκετά πίσω στον χρόνο, μπορούμε να πούμε ότι υπήρξε μία κινηματογραφική επιχείρηση που πλαισιώθηκε από πολλές διαφορετικές μεθόδους, οι οποίες σαν ορχήστρα έφεραν ένα ομολογουμένως άρτιο αποτέλεσμα.

Μία τέτοια μέθοδος, είναι η εκτεταμένη χορήγηση ρωσικών διαβατηρίων – άρα υπηκοότητας – σε ρωσόφωνους κατοίκους των περιοχών αυτών (Dickinson, 2020)²⁸ και η απλοποίηση των σχετικών διαδικασιών αίτησης και έγκρισης των αιτήσεων. Ορισμένες δεξαμενές σκέψης αναφέρουν ότι οι περιοχές της Αμπχαζίας και Νότιας Οσετίας σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, είδαν τους κατόχους ρωσικού διαβατηρίου να αυξάνουν από 20% σε 80%. Έκτοτε, συνεχώς αυξάνονται οι κατηγορίες ανθρώπων, που βάσει του ρωσικού νόμου, πληρούν τις προδιαγραφές για να αιτηθούν διαβατηρίου με συνοπτικές διαδικασίες. Η τακτική αυτή ξεκίνησε σιωπηλά να εφαρμόζεται λίγο πριν την Πορτοκαλί Επανάσταση (Melvin, 2020), ενισχύθηκε μετά τον πόλεμο Ρωσίας – Γεωργίας τον Αύγουστο του 2008 και έκτοτε τροποποιήσεις στο ρωσικό σύνταγμα εξυπηρετούν αυτήν την τακτική.

Τα οφέλη για την Ρωσία δεν περιορίζονται στην δημιουργία ενεργών θυλάκων των συμφερόντων της σε ξένα εδάφη. Πολύ περισσότερο, εξυπηρετούν την διατήρηση αρραγούς εσωτερικού μετώπου – σε επίπεδο κομμάτων τουλάχιστον – σε περίπτωση αιτήματος χρήσης βίας, στο εξωτερικό. Αυτό, επιτυγχάνεται από τις σχετικές διατάξεις του Ρωσικού Στρατιωτικού Δόγματος, που της επιτρέπει να αναπτύσσει τις στρατιωτικές δυνάμεις της για την... προστασία Ρώσων πολιτών των εξωτερικού που απειλούνται (Russian Federation, 2014, p. pnt 22). Έτσι, καθίσταται υψηλό το πολιτικό κόστος τις κοινοβουλευτικής ομάδας που σκέπτεται να καταψηφίσει την σχετική πρόταση του εκάστοτε προέδρου για την «*προστασία συμπατριωτών σε κίνδυνο*».

Στην περίπτωση της Ουκρανίας, στο Ουκρανικό Σύνταγμα δίνεται η δυνατότητα διεξαγωγής δημοψηφίσματος στην Κριμαία, αλλά ακόμα και οι πιο προσεκτικές διατυπώσεις, πάντα μπορούν να ερμηνευτούν κατά το δοκούν. Στο άρθρο 73 του Συντάγματος της Ουκρανίας, αναφέρεται: «[...] *Altering the territory of Ukraine IS resolved exclusively by an All-Ukrainian referendum*», ενώ αναφορικά με την Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας, αναφέρει στο άρθρο 138, παράγραφος 2, ότι: «*The competence of the Autonomous Republic of Crimea comprises: [...] 2)organizing and conducting local*

²⁸ Οι δεξαμενές σκέψης, καθιέρωσαν τον όρο: «passportization», «διαβατηριοποίηση».

referendums» (Verkhovna Rada of Ukraine, 1996). Πρόκειται για μία διατύπωση, που έδινε λαβή στην Ρωσία να ισχυριστεί τη νομιμότητα του δημοψηφίσματος, ως ένα τοπικό ζήτημα του λαού της Κριμαίας, επικαλούμενη την ανάγκη πραγματοποίησης της λαϊκής θέλησης.

Η αυτονομιστική δράση υπέρ της Ρωσίας, προετοιμαζόταν επί δεκαετίες προτού εκδηλωθεί ως τέτοια. Με αποφάσεις της Ρωσικής Βουλής, ιδρύονταν από τα τέλη του 1990, διάφορα ιδρύματα και ΜΚΟ²⁹ στις χώρες του Ρωσικού Κόσμου³⁰, με στόχο την προβολή ήπιας ισχύος. Υπό το πέπλο αυτό, σταδιακά αποκαλύφθηκε πως παρείχαν και παραστρατιωτική εκπαίδευση (Grigas, 2016). Όπως προηγουμένως, έτσι κι εδώ, η Ρωσία, αξιοποιώντας το Ουκρανικό Σύνταγμα, προβάλλει ισχύ με αξιοσημείωτη ευελιξία. Με τα άρθρα 10, 11 και 53, αναγνωρίζεται η ελευθερία και η, από το κράτος, προστασία χρήσης της γλώσσας των μειονοτήτων – με συγκεκριμένη αναφορά στη ρωσική – αλλά και η ελεύθερη ανάπτυξη της κουλτούρας τους, μέσω πολιτιστικών ιδρυμάτων³¹.

Κλείνοντας το κεφάλαιο, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η ΕΕ φρόντισε από μόνη της να ενισχύσει την ρωσική ήπια ισχύ στις περιοχές υψηλού ρωσικού ενδιαφέροντος της Ανατολικής Ουκρανίας και της Κριμαίας. Η ιστορική, πολιτισμική και οικογενειακή κληρονομιά των πληθυσμών αυτών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον Κόκκινο Στρατό και τις μάχες που έδωσε ενάντια στη ναζιστική Γερμανία. Η ανοιχτή στήριξη του Ευρωκοινοβουλίου προς αυτές τις ομάδες και κόμματα, όξυνε την ρωσική προπαγάνδα που στόχευε στην μαχητικοποίηση μαζών με την δική της ατζέντα, με τον σφετερισμό της κόκκινης σημαίας με το σφυροδρέπανο, που έφερε 20 χρόνια πριν.

Σε ένα από τα πολλά ψηφίσματα του Ευρωκοινοβουλίου στις 06/02/2014 για την κατάσταση στην Ουκρανία, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στα γεγονότα του «Ευρωμαϊντάν» και κάνει λόγο για «[...]λαϊκό ξεσηκωμό[...]», για «[...]ανθρώπους που βγαίνουν στον δρόμο για να υπερασπιστούν τη δημοκρατία και τις πολιτικές ελευθερίες[...]» και καταλήγει στο να

²⁹ Ένα από τα πολλά ιδρύματα τέτοιας φύσης είναι το Russkiy Mir Foundation, που έχει ως δεδηλωμένο στόχο «να ενισχύσει και να ενθαρρύνει την χρήση της ρωσικής γλώσσας, καθώς δημιουργεί το αίσθημα της κοινότητας ανάμεσα σε Ρώσους – και όσους προσδιορίζονται ως Ρώσοι – στο εξωτερικό».

³⁰ Με αυτόν τον όρο αναπτύσσεται η ρωσική εξωτερική πολιτική στο εγγύς εξωτερικό της, κοινώς στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ.

³¹ Παρά την μαεστρία που αναφέραμε, δεν πρόκειται για κάποια πρωτοτυπία, αν σκεφτεί κανείς τις αντίστοιχες ενέργειες της Δύσης, παρότι λιγότερο πετυχημένες.

«[...] εκφράζει την ικανοποίησή του για το δημοκρατικό πνεύμα [...] του ουκρανικού λαού [...]» (European Parliament, 2014).

Η ΕΕ αγνόησε ότι τις διαδηλώσεις αυτές τις υποκίνησαν, εν μέρη, μέλη των κομμάτων Σβόμποντα, Δεξιός Τομέας, Τάγμα του Αζόφ και άλλοι που δέχτηκαν θέσεις και στη νέα κυβέρνηση (www.902.gr, 2015), γεγονός που χρησιμοποιήθηκε από τα ρωσικά μέσα για τη δημιουργία ψευδών αφηγημάτων που δικαιολογούσαν μια ρωσική παρέμβαση.

Από τα παραπάνω αλλά και εκ του αποτελέσματος (ένταξη της Κριμαίας στη Ρωσία, ενίσχυση των αυτονομιστών του Ντονμπάς και αναγνώρισή τους ως ξεχωριστά, ανεξάρτητα κράτη) επιβεβαιώνεται η αντίληψη του Γερασίμοφ για την αξία των μη στρατιωτικών μέσων στην επίτευξη ενός σκοπού. Χωρίς τις παραπάνω και άλλες ενέργειες, η Ρωσία πιθανότητα να μην μπορούσε να εφαρμόσει και υπερασπιστεί το σχέδιο ένταξης της Κριμαίας, την αποστολή των «πράσινων ανθρώπων»³².

2.5 Η «Ειδική Στρατιωτική Επιχείρηση»

Τον Φεβρουάριο του 2022 η Ρωσία προχώρησε σε στρατιωτική εισβολή στα Ουκρανικά εδάφη που την δικαιολόγησε ως «ειδική στρατιωτική επιχείρηση». Έχει ιδιαίτερη σημασία, διαβάζοντας το διάγγελμα του Πούτιν (Putin, 2022) να τονίσουμε τις ορισμένες πλευρές. Αρχικά, η επιχειρηματολογία διαρθρώνεται χτίζοντας την εικόνα της «Ρωσίας-θύμα» της εξάπλωσης του ΝΑΤΟ προς τα σύνορά της³³. Επικαλείται μία κατάσταση απόλυτης ανάγκης για την Ρωσία ώστε να ασκήσει στρατιωτική βία προκειμένου να προστατέψει την βιωσιμότητά της ως κράτος.

Ένα δεύτερο επιχείρημα, που έρχεται πιο κοντά στα όσα περιγράψαμε παραπάνω, είναι η προστασία των Ρώσων της Ουκρανίας που βασανίζονται από το, υποτηθέμενο ναζιστικό, καθεστώς του Κιέβου. Πρόκειται τόσο για περιπτώσεις ρωσικών μειονοτήτων που

³² Green little men ήταν ομάδες στρατιωτών που περιφέρονταν οπλισμένοι στην Κριμαία, χωρίς διακριτικά. Έφεραν εξοπλισμό και όπλα των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων, μιλούσαν άριστα ρωσικά και ουκρανικά και παρουσιάζονταν ως ουκρανοί πολίτες της Κριμαίας που περιφρουρούν την διαδικασία δημοψηφίσματος. Λόγω αυτού το σχέδιό είναι αδύνατο να επιβεβαιωθεί αυτό που όλοι ξέρουν: ότι πρόκειται για σχεδιασμένη επιχείρηση του ρωσικού στρατού. Αντίθετα, αντιμετωπίστηκαν ως κανονικοί πολίτες έναντι των οποίων δεν μπορεί να γίνει χτύπημα, ιδιαίτερα από τη στιγμή που περιφέρονταν έχοντας δίπλα τους ως ασπίδα, γυναίκες και παιδιά.

³³ Πρόκειται για γεγονός που σύμφωνα με μεταξύ των δύο μερών συμφωνίες δεν θα έπρεπε να συμβεί.

παρέμειναν στην Ουκρανία μετά την διάλυση της ΕΣΣΔ, όσο και για όσους έλαβαν ρωσικό διαβατήριο προκειμένου να διευρυνθεί η εν λόγω ρωσική μειονότητα τεχνικά. Τρίτο επιχείρημα που βασίζεται στην ιστορική μνήμη τόσο των Ουκρανών όσο και των Ρώσων, είναι αυτό της «αποναζιστικοποίησης της Ουκρανίας». Το επιχείρημα αυτό στηρίζεται στην συμμετοχή δηλωμένων ναζιστικών κομμάτων, όπως όσων ήδη αναφέρθηκαν, στη νέα ουκρανική πολιτική και στρατιωτική σκηνή. Παράδειγμα αποτελεί το Τάγμα Αζόφ, που χαρακτηρίζεται από εγκληματικές ενέργειες εις βάρος Ρώσων και άλλων πολιτών. Το επιχείρημα αυτό έρχεται συνδυαστικά με την εκτεταμένη αναφορά του Πούτιν την ΕΣΣΔ και τον ρόλο της ενάντια στους Ναζί κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τέταρτο επιχείρημα είναι η καταπάτηση ανθρώπινων δικαιωμάτων, όπως η απαγόρευση στις μειονότητες να χρησιμοποιούν την μητρική τους γλώσσα.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο με βάση τα παραπάνω, ότι ο Πούτιν, απευθυνόμενος στο προσωπικό των Ουκρανικών ενόπλων δυνάμεων, τους αποκάλεσε «συντρόφους» και με την επίκληση στο συναίσθημα και την ιστορία του τόπου ενάντια στους Ναζί, τους κάλεσε να απειθαρχήσουν στις διαταγές της κυβέρνησης. Συγκεκριμένα:

«Σύντροφοι Αξιωματικοί,

Οι πατεράδες, οι παππούδες και οι προπαππούδες σας δεν πολέμησαν τους ναζιστές κατακτητές και δεν υπερασπίστηκαν την κοινή μας πατρίδα για να επιτρέψετε στους σημερινούς νεοναζί να καταλάβουν την εξουσία στην Ουκρανία. Ορκιστήκατε πίστη στον ουκρανικό λαό και όχι στη χούντα, τον αντίπαλο του λαού που λεηλατεί την Ουκρανία και ταπεινώνει τον ουκρανικό λαό.

Σας καλώ να αρνηθείτε να εκτελέσετε τις εγκληματικές τους εντολές. Σας προτρέπω να καταθέσετε αμέσως τα όπλα και να επιστρέψετε στα σπίτια σας. Θα σας εξηγήσω τι σημαίνει αυτό: το προσωπικό του ουκρανικού στρατού που θα το κάνει αυτό θα μπορεί να εγκαταλείψει ελεύθερα τη ζώνη των εχθροπραξιών και να επιστρέψει στις οικογένειές του.»

Πράγματι, ως ένα βαθμό υπήρξε ανταπόκριση στην έκκληση Πούτιν και στη δημοσιότητα ήρθαν περιπτώσεις ανώτερων και μεσαίων αξιωματικών και οπλιτών που πέρασαν στο στρατόπεδο της Μόσχας³⁴, ακολουθώντας το παράδειγμα του Υποναύαρχου Ντένις Μπερεζόφσκι (Walker, 2014), ο οποίος φέρεται να διοικούσε επί πολλά χρόνια κύκλωμα που προσέλκυε Ουκρανούς αξιωματικούς.

³⁴ Σαφέστατα υπάρχουν αξιωματικοί και της Μόσχας που αυτομόλησαν.

Η τελευταία επισήμανση για την επιχειρηματολογία του Πούτιν, αφορά την επιμονή στις λέξεις «Μητέρα Πατρίδα» (Motherland) και «Πατρική Γη» (Fatherland). Αναφορικά με την πρώτη φαίνεται ότι σκοπίμως χρησιμοποιείται όταν απευθύνεται στους κατοίκους των περιοχών της Ουκρανίας όπου διεξάγεται η «*Ειδική Στρατιωτική Επιχείρηση*» με σκοπό να τους υπενθυμίσει την ιστορική και οικογενειακή κληρονομιά τους – δηλαδή τον Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο – καλώντας τους να την τιμήσουν και να την υπερασπιστούν. Η δεύτερη χρησιμοποιείται όταν γίνεται αναφορά στις περιοχές που εντάχθηκαν στη ρωσική επικράτεια, όπως είναι η Κριμαία ή σχεδιάζεται η ένταξή τους στη ρωσική επικράτεια, όπως είναι οι «*Λαϊκές Δημοκρατίες του Ντονμπάς*». Κατά την εκτίμησή μας πρόκειται για μία προσπάθεια καλλιέργειας του αισθήματος του «ανήκειν» στο ρωσικό έθνος και, λανθασμένα, κατ'επέκταση, στη φυλή των Ρους (Rus), για την οποία είχε μιλήσει ο Πούτιν στο διάγγελμά του, καταγγέλλοντας τον κομμουνιστή ηγέτη Β. Ι. Λένιν για τραγικό λάθος στην αναγνώριση του Ουκρανικού έθνους, που στην αντίληψη του Πούτιν δεν υφίσταται.

Τέλος, στο ζήτημα του πολέμου της Ρωσίας προς την Ουκρανία, μπορούμε να δούμε πτυχές από τις μελλοντικές βλέψεις της Μόσχας έναντι της Δύσης συνολικότερα. Αρχικά, η κρίση στην Ουκρανία, δεν έμεινε και δεν θα μπορούσε άλλωστε, να παραμείνει στην Ουκρανία. Πολύ γρήγορα εξαπλώθηκε σε περισσότερα κράτη, πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες που εξ ολοκλήρου ή μερικώς βρίσκονται στο Δυτικό στρατόπεδο, αλλά και σε χώρες που παραμένουν στη Ρωσική σφαίρα επιρροής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Μολδαβία, η οποία ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό οικονομικά και ενεργειακά από το Κρεμλίνο. Με την έναρξη της λεγόμενης «*Ειδικής Στρατιωτικής Επιχείρησης*» ξέσπασαν στη Μολδαβία διάφορες διαδηλώσεις (Rupert, 2023) ενάντια στην κυβέρνηση σχετικά με την αύξηση της τιμής των καυσίμων και των σιτηρών, βάζοντας δίπλα στα οικονομικά αιτήματα για μείωση των τιμών και το πολιτικό αίτημα για αποκατάσταση των σχέσεων με την Ρωσία και την απομάκρυνση από την ΕΕ. Στο ίδιο μήκος κύματος κινητοποιήθηκαν και θύλακες της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Μολδαβίας που διοικητικά ανήκει στην Μόσχα διαδραματίζει περίεργο ρόλο αναφορικά με την κατάσταση στην Ουκρανία (Religion Watch, 2018). Και στην περίπτωση αυτή, κεντρικό ρόλο στην εξέλιξη των επιχειρήσεων παίζει ένα καλά στημένο δίκτυο (παρα)πληροφόρησης.

Με βάση τα παραπάνω δεν είναι απίθανο να δούμε και στην Μολδαβία να εκδηλώνονται αντικυβερνητικές διαδηλώσεις προς τέρψη μίας φίλιας προς το Κρεμλίνο

κυβέρνησης. Μία τέτοια ενέργεια είχε σχεδιαστεί από τις ρωσικές μυστικές υπηρεσίες αλλά απετράπη, σύμφωνα με τις υπηρεσίες πληροφοριών της Μολδαβίας (Associated Press, 2023).

2.6 Χρήση Κυβερνοχώρου από τη Ρωσία

Η Ρωσία, στην προσπάθεια της να διαδώσει το αφήγημα της εγχώρια και διεθνώς, έχει υπάρξει από τα πρώτα κράτη που χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με έναν νέο τρόπο. Χρησιμοποιώντας λογαριασμούς μη-υπαρκτών προσώπων (bot), οργανώνει επιθέσεις σε άτομα, αντί ρωσική προπαγάνδα, αλλά και σε σελίδες κρατών που υποστηρίζουν τις ουκρανικές επιχειρήσεις. Τους λογαριασμούς μπορεί να τους χειρίζονται υπαρκτά πρόσωπα, ή οι πράξεις τους να ορίζονται, μερικώς ή εξ ολοκλήρου, από αλγόριθμους και Τεχνητή νοημοσύνη. Τον Ιανουάριο του 2024, πραγματοποιήθηκαν μαζικές επιθέσεις παραπληροφόρησης σε Γερμανικά μέσα δικτύωσης. Εμπειρογνώμονες στο Υπουργείο Εξωτερικών της χώρας εξέθεσαν τη συστηματική καμπάνια των bot του Κρεμλίνου στην πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης X (Twitter). Το Βερολίνο εξέφρασε ανυσηχίες για πιθανή παρεμβολή της Μόσχας στις επικείμενες εκλογές (Rosenbach, 2024). Χρησιμοποιούνται επίσης ανώνυμα μπλογκ, γραμμένα από bot (Gallagher, 2015), οργανωμένες ομάδες από bot με αποκλειστικό σκοπό τον αποπροσανατολισμό συζητήσεων, την παρενόχληση προσώπων στον κυβερνοχώρο και την διακοπή του παραγωγικού διαλόγου βασισμένου σε στοιχεία. Τα εν λόγω bot ονομάζονται troll (Walker, 2015).

Η ρωσική κυβέρνηση αποτέλεσε έναν από τους πρώτους που υιοθέτησε τα bot ως εργαλείο παραπληροφόρησης, αρχικά για τη διασπορά προπαγάνδας εγχώρια και την αποσιώπηση φορέων που αντιδρούσαν στις κρατικές πολιτικές. Χρησιμοποιήθηκαν, αρκετά, μάλιστα κατά την εισβολή της Κριμαίας με σκοπό τη δημιουργία πολλαπλών αφηγημάτων που προκαλούσαν δυσκολία αναγνώρισης των πραγματικών συμβάντων στο έδαφος (Stuka, Sanovich, Bonneu, Tucker, 2022). Άλλες μέθοδοι που χρησιμοποιούν τα ρωσικά bot είναι: αβάσιμες θεωρίες συνωμοσίας, άρθρα με εσκεμμένα υπερβολικούς τίτλους που σκοπό έχουν να αποπροσανατολίσουν, χρήση ιδεολογίας για τη δημιουργία πολιτιστικών πολέμων, δημιουργία «θαλάμου ηχώ» (echo chamber, μιας διαδυκτιακής κοινότητας της οποίας τα μέλη έχουν τις ίδιες απόψεις, προστατεύουν ο ένας τον άλλον από εξωτερικές πηγές ή ιδέες, ενώ αναδιατυπώνουν τις ίδιες ιδεολογικές γραμμές του Κρεμλίνου. Χρησιμοποιούνται, επιπλέον, φάρσες κλειδιά (π.χ. η χρήση του «The Ukraine», αντί του

«Ukraine», ως απόπειρα απόσπασης³⁵ της κρατικής ταυτότητας της Ουκρανίας), πλαστές ειδήσεις (fake news), προπαγάνδα, ψευδοεπιστήμη και ανυπόστατες φήμες (Diaz Cruz, 2023). Μάλιστα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση των επιχειρήσεων στη Γάζα, από τα ρωσικά bot, για σκοπούς παραπληροφόρησης. Εμφάνισαν ψεύδη άρθρα στο X (Twitter), χρησιμοποίησαν εικόνες εχθροπραξιών στη Γάζα ως εικόνες ρωσικών επιχειρήσεων και υποστήριξαν, μεταξύ άλλων, πως η Ουκρανία παραχωρούσε οπλισμό στην τρομοκρατική οργάνωση Χαμάς (Marchant de Abreu, 2023). Εταιρίες που προσφέρουν υπηρεσίες bot έχουν εμφανιστεί και, μάλιστα, χρησιμοποιούν τις επιχειρήσεις στην Ουκρανία ως έδαφος εκπαίδευσης νέων bot (McBeth, 2023).

Τον Απρίλιο του 2023, ρωσικά έγγραφα που υποκλάπησαν φαίνεται να υποστηρίζουν πως μόλις το 1% των ρωσικών bot έχουν ανακαλυφθεί, αναδεικνύοντας τόσο το μέγεθος, όσο και την αξία της εν λόγω υβριδικής τακτικής (Menn, 2023). Υπάρχουν βάσιμες υποψίες πως ο μεγάλος πανικός του 2014 για τον ιό του Έμπολα υποκινήθηκε από ρωσικά bot, τα οποία μάλιστα συνέδεσαν τον εν λόγω πανικό με τα υποτιθέμενα αμερικανικά βιοεργαστήρια της Οδυσσού (Vox Ukraine, 2022) Υποκινήθηκε, επίσης, η πρώτη θετική διαδυκτιακή αντίδραση στην υποψηφιότητα του Ντόναλντ Τράμπ για την προεδρία των ΗΠΑ (CAP, 2018). Αν ισχύουν, τότε γίνεται εμφανές πόσο έχουν εξελίξει τη συγκεκριμένη υβριδική τακτική οι Ρώσοι και πόσο ευάλωτη βρίσκεται στο εν λόγω θέμα η δύση.

Η Ρωσία χρησιμοποίησε και πιο παραδοσιακές μορφές κυβερνοπολέμου. Χαρακτηριστικό είναι ότι, ίσως λόγω της ρωσικής επιδίωξης για μια γρήγορη νίκη, δεν καταστράφηκαν, κατά την πρώτη φάση της εισβολής του 2022, οι πολιτικές υποδομές διαδυκτίου. Παρατηρήθηκε επίθεση Hacking στον δορυφόρο Viasat που χρησιμοποιούνταν από τις ουκρανικές αμυντικές δυνάμεις αλλά το κενό συμπληρώθηκε από το σύστημα Starlink, το οποίο προσέφερε ο ιδιοκτήτης του, Elon Musk, πιθανότατα να σκοπό τη θετική του εμφάνιση στην κοινή γνώμη, η οποία ήταν θετικά προσκείμενη στις ουκρανικές δυσκολίες, χάρη στο αφήγημα που είχε δημιουργήσει η Ουκρανία, του δικαίως αμυνομένου έθνους.

Σε έκθεση της, η Microsoft υποστήριξε πως η ρωσικές «ψηφιακές επιθέσεις» είχαν αρχίσει ένα χρόνο νωρίτερα της επιχείρησης. Ρώσοι Hacker απέκτησαν πρόσβαση σε

³⁵ Η εμφάνιση του ρώσου προέδρου στην εκπομπή του Tucker Carlson στις 6 Φεβρουαρίου 2024 αποτελεί προέκταση του ηλεκτρονικού πολέμου αφού σε προσυμφωνημένο και ασφαλές περιβάλλον του επιτρέπει να εξιστορήσει μια διαστρεβλωμένη μορφή της ρωσικής ιστορίας που τα bot θα μπορούσαν, υπό τη μορφή soundbite, short reel ή tiktok να διασπείρουν στο διαδύκτιο.

αρκετούς Ουκρανούς παρόχους ενέργειας και πληροφορικής κατά το 2021. Τον Ιανουάριο του 2022 οι ερευνητές παρατήρησαν κακόβουλο λογισμικό, που ονομάζεται WhisperGate, σε ουκρανικά συστήματα. Αυτό αντικατοπτρίζει και μια προηγούμενη κυβερνοεπίθεση του 2017, που είχε καταστρέψει ουκρανικά συστήματα δεδομένων. Με την έναρξη του πολέμου του 2022, οι ίδιοι στόχοι προσβλήθηκαν με ιούς. Οι επιθέσεις μάλιστα εντάθηκαν. Μεταξύ 23 Φεβρουαρίου και 8 Απριλίου 2022, η εταιρεία είχε σημειώσει 37 κυβερνοεπιθέσεις καταστροφής δεδομένων με στόχο ουκρανικούς στόχους. Η έκθεση ανέφερε ότι πολλές επιθέσεις συντονίστηκαν χρονικά με συγκεκριμένες επιχειρήσεις του ρωσικού στρατού, επιδεικνύοντας μια οργάνωση υβριδικής φύσεως. (Joshi, 2022).

2.7 PMC WAGNER

Τα γεγονότα της εισβολής της Κριμαίας το 2014 έκαναν προφανή τη χρησιμότητα μιας μάχιμης μονάδας η οποία θα μπορεί να δρα χωρίς να είναι άμεσα συνδεδεμένη στο ρωσικό καθεστώς. Ο ρόλος αυτός καλύπτονταν ήδη σε αλλαγές χώρες, όπως οι ΗΠΑ, από τις PMC (Private Military Contractors).

Το 2014 ιδρύεται η PMC Βάγκνερ, ιδιοκτήτης της οποίας ήταν ο Ευγένι Πριγκόζιν, ρώσος ολιγάρχης και στενός συνεργάτης του ρώσου προέδρου. Τα μέλη της Βάγκνερ περιλαμβάνουν Ρώσους απόστρατους και ξένους εθελοντές, ενώ κατά την περίοδο 2014-2022 ενήργησαν στην περιοχή του Ντομπάς, στη Κριμαία, στη Συρία, αλλά και στη περιοχή Σαχέλ της Αφρικής (The Economist, 2022). Προσφέρουν σε στρατιωτικούς και πολιτικούς ηγέτες τακτική εκπαίδευση, άμεση υποστήριξη στη μάχη, εκπαίδευση, ανάλυση ρίσκου και δυνατοτήτων, πληροφορίες, ασφάλεια εφοδιασμού, στοχευμένες δολιοφθορές, δολοφονίες αλλά και φρούρηση εγκαταστάσεων και προσωπικού.

Η Μόσχα χρησιμοποίησε τη Βάγκνερ για να αποκτήσει και να διατηρήσει γεωπολιτική επιρροή χωρίς να χρεωθεί το οικονομικό και πολιτικό κόστος που η αποστολή Ρώσων στρατιωτών σε εχθρικό έδαφος εκτός Ρωσίας μπορεί να είχε. Η Βάγκνερ έχει προσφέρει συμφωνίες για μερίδιο της παραγωγής πετρελαίου στη Συρία (Mackinnon, 2021), ευκαιρίες για ρωσικές εταιρίες να εξορίσουν χρυσό και διαμάντια στην Κεντρική Αφρικανική Δημοκρατία και το Μάλι (Ioanes, 2023), δικαιώματα διακίνησης υλικού στο Σουδάν (Howel,

Mwai & Atanes, 2023) και μερίδιο πετρελαίου στη Λιβύη (AlJazeera, 2024), μεταξύ άλλων³⁶. Η προεργασία της Βάγκνερ διεθνώς έδωσε στη Ρωσία τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων μέτρων, να ανταπεξέλθει στις δυτικές κυρώσεις που εφαρμόστηκαν μετά την εισβολή του 2022. Η δε χρήση της Βάγκνερ, σε συνδυασμό με τους άτακτους στρατούς των αυτόνομων δημοκρατιών του Ντόνετσκ και του Λουχάνσκ, αποτέλεσε τον κύριο τρόπο αντιμετώπισης των ουκρανικών προσπαθειών για επιβολή ελέγχου στο Ντομπάς. Επιπλέον, μετά την εισβολή του 2022, οι προαναφερθέντες σχηματισμοί χρησιμοποιήθηκαν στις πιο δύσκολες και απαιτητικές επιχειρήσεις, με σκοπό τη διαφύλαξη του ρωσικού στρατού και την προστασία του καθεστώτος από τις πολιτικές επιπτώσεις της απώλειας Ρώσων στρατιωτών. Η χρήση PMC, λοιπόν, όπως και η χρήση παραστρατιωτικών οργανώσεων, αποτελεί χρήσιμο εργαλείο υβριδικών επιχειρήσεων για την αποδυνάμωση του εχθρού προ της έναρξης συμβατικών επιχειρήσεων.

2.8 Ενεργειακός πόλεμος

Έχει ήδη γίνει αναφορά στις ενεργειακές σχέσεις Ρωσίας-Δύσης. Αξίζει να εμβασθούμε και να μελετηθούν οι τακτικές που χρησιμοποιεί η Ρωσία για την εξαγωγή πετρελαίου μετά το 2022. Στα πλαίσια στενότερης συνεργασίας μεταξύ ανατολικής και δυτικής Γερμανίας, η Σοβιετική Ένωση συνεργάστηκε με τη Γερμανία για τη δημιουργία αγωγών φυσικού αερίου από τη Ρωσία στη Δύση. Σε αντίθεση με το πετρέλαιο και τα προϊόντα που δημιουργούνται από αυτό, καθώς και σε αντίθεση με τον λιγνίτη, το φυσικό αέριο δεν μπορεί να μεταφερθεί από την παραγωγή χώρα στους επίδοξους καταναλωτές με πλοία. Πρέπει πρώτα να ψυχθεί σε χαμηλές θερμοκρασίες (LNG), κάτι που είναι χρονοβόρο, κοστοβόρο και απαιτεί ειδικές εγκαταστάσεις. Παραδοσιακά, λοιπόν, το αέριο μεταφέρεται μέσω αγωγών. Οι αγωγοί αυτοί αποτελούν μεγάλα σχέδια και, ως αποτέλεσμα, μακροχρόνιες επενδύσεις. Η ΕΕ ίσως ήλπιζε ότι τέτοιου είδους σχέσεις με τη Ρωσία, μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, θα διευκόλυναν την είσοδο της στην διεθνή κοινότητα, την οικονομική της ανάπτυξη και τον εκδημοκρατισμό της. Μέχρι το 2012 η Ρωσία χρησιμοποιούσε αγωγούς που περνούσαν από την Ουκρανία, την Λευκορωσία, αλλά και τον αγωγό Nordstream στη Βαλτική Θάλασσα, ενώ η κρατική Gazprom είχε οργανώσει δίκτυο αγωγών και σταθμούς επεξεργασίας εντός Γερμανίας (Balmaceda, 2021). Η ΕΕ χρησιμοποιεί ρωσικό φυσικό αέριο κατά 24% για την κάλυψη των αναγκών της ενώ η Γερμανία κατά την περίοδο 2022-2023 αγόρασε φυσικό αέριο από τη Ρωσία αξίας 220 εκατομμυρίων δολαρίων ημερησίως (BeyondFossilFuels, 2024). Χρήματα που, όχι μόνο υποστηρίζουν τις επιχειρήσεις της Ρωσίας στην Ουκρανία, αλλά απαλύνουν και το βάρος των δασμών που δέχεται η Μόσχα

³⁶ Τονίζεται πως, παρά το κίνημα της Wagner προς τη Μόσχα στις 24 Ιουνίου 2024, τον θάνατο του Πριγκόζιν και την απορρόφηση της από τον τακτικό ρωσικό στρατό που ακολούθησε, η PMC φαίνεται διατηρεί αυτονομία κινήσεων στις επιχειρήσεις της εκτός Ευρώπης

λόγω της εισβολής. Το θέμα του φυσικού αερίου στην ΕΕ υφίσταται μέχρι και σήμερα, αφού την 26-04-2024 ο υπουργός εξωτερικών Ιταλίας, Αντόνιο Ταγιάνι, απαίτησε εξηγήσεις δημοσίως εξηγήσεις από τον ρώσο πρεσβευτή στη Ιταλία, για την θυγατρική του ομίλου «Ariston Group», η οποία πέρασε στην «προσωρινή χρήση του ομίλου Gazprom» (Gray & Jaiswal, 2024).

Ταυτόχρονα, η ευρωπαϊκή ανάγκη για ορυκτές πηγές ενέργειας οδηγεί και στην αγορά πετρελαίου και δευτερογενών προϊόντων πετρελαίου από τη Ρωσία. Συγκεκριμένα, ελληνικές εταιρίες αγοράζουν το ρωσικό εμπόρευμα εν πλω, το μεταφέρουν σε ελληνικά πετρελαιοφόρα και το προωθούν στην Ευρώπη. Ταυτόχρονα, εταιρίες στην Ινδία και η Τουρκία αγοράζουν το ακατέργαστο πετρέλαιο από τη Gazprom, το οποίο και μετατρέπουν σε προϊόντα όπως Diesel και βενζίνη, τα οποία πωλούνται στην ΕΕ (DW News, 2023). Μάλιστα, οι δασμοί που εφαρμόστηκαν τον Φεβρουάριο του 2023 από την ΕΕ στα προϊόντα πετρελαίου της Ρωσίας επέτρεπαν την αγορά αυτού από την Βουλγαρία, με σκοπό την αποτροπή οικονομικού πλήγματος στο φτωχότερο κράτος της ΕΕ (DW News, 2023). Υπολογίζεται ότι μέσω των επαναπωλήσεων, κατά το οικονομικό έτος 2023, η Ρωσία κέρδισε 1,1 δισεκατομμύρια δολάρια από την ΕΕ για να υποστηρίξει την εισβολή του 2022-2024 (DW News, 2024).

2.9 Η ρωσική ιδεολογική προπαγάνδα

Ως σημαντικό στοιχείο οποιασδήποτε υβριδικής επιχειρήσεως, αξίζει να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο η ρωσική προπαγάνδα επηρέασε τα αφηγήματα που παρατηρήθηκαν εντός Ρωσίας και οδήγησαν στην ρητορική που δικαιολόγησε την εισβολή του 2022.

Οποιοδήποτε αυταρχικό καθεστώς επιβιώνει και αναπτύσσεται μέσα από πολύπλοκα συστήματα βίας και παρανομίας. Το σημερινό ρωσικό καθεστώς διατηρούσε, τουλάχιστον μέχρι και την εισβολή του 2022, στενές σχέσεις με το ολιγαρχικό παρακράτος της ρωσίας και υπήρχε για να το συντηρεί και μα συντηρείται από αυτό. (Sakwa, 2008). Η εισβολή, λοιπόν, έπρεπε να δικαιολογηθεί στον ρωσικό λαό, του οποίου η συγκατάθεση δεν ήταν απαραίτητη αλλά η σιωπηλή αποδοχή της εισβολής από αυτόν ήταν. Όταν το οι κρατικοί οργανισμοί δεν διέπονται από κοινό όραμα για ανάπτυξη αλλά από θέλησης για αισχροκέρδεια, όταν δυο λαοί δεν διαθέτουν κάποια προϋπάρχουσα έχθρα που να δικαιολογεί την βίαιη απόφαση της εισβολής, τότε η αιτιολόγηση της βίας πρέπει να δικαιολογηθεί με ένα εικονικό αφήγημα. Το αφήγημα του ρωσικού καθεστώτος προς τον ρωσικό λαό βασίζεται σε τρεις βασικές θεωρίες

Ο Πούτιν έχει, στο παρελθόν, φροντίσει να μεταφερθεί ο τάφος του ρώσου φιλοσόφου Ιβάν Ιλίν από την Ελβετία στη Ρωσία (Brooks, 2014). Έχει υποστηρίξει ότι ο Ιλίν είναι ο αγαπημένος του φιλόσοφος (Marlene, 2018), ενώ την 30 Σεπτεμβρίου 2022, στην ομιλία του για την προσάρτηση των τεσσάρων ημικατεχόμενων περιοχών της Ουκρανίας, ο Πούτιν χρησιμοποίησε την ρήση του Ιλίν: «Αν θεωρώ την Ρωσία πατρίδα μου, σημαίνει πως αγαπώ σαν ρώσος, σκεφτομαι σαν ρώσος, τραγουδώ και μιλώ σαν ρώσος και πιστεύω στην ηθική δύναμη του ρωσικού λαού. [...] η ευτυχία του αποτελεί χαρά μου» (Putin, 2022). Ο Πούτιν επιζητεί, λοιπόν να εμψυχήσει στον ρωσικό λαό την αξία και τη σημασία του Ιλίν ως συγγραφέα και φιλοσόφου. Ο Νόμος, ως θεσμός και ως μέσο ελέγχου της διοικούσας τάξης ή του μονάρχη, δεν αναπτύχθηκε στη Ρωσία και έτσι ο έχων την οικονομική δυνατότητα ή τις πολιτικές διασυνδέσεις μπορούσε να βρίσκεται υπεράνω του νόμου (Osborn, 2009). Κατά τον Ιλίν, η ανομία της Ρωσίας αποτελεί ένδειξη της αθωότητας του ρωσικού λαού και της καθαρής εθνικής του συνείδησης. Οι νομικοί θεσμοί αποτελούν λογικές αντίθετες με την αγνή πραγματικότητα του χριστιανικού Θεού και δημιουργήματα της Δύσης. Η Ρώσοι, επιλεγμένοι από τον Θεό να οδηγήσουν τη Δύση πίσω στον δρόμο του, αδυνατούν να λανθάνουν και πρέπει πάντα να αμπιστευονται το θεϊκό σχέδιο³⁷ που θα εκφραστεί από έναν απολυταρχικό ηγέτη στα πρότυπα του φασισμού, τον όποιον ο ρωσικός λαός πρέπει να εμπιστευτεί τυφλά και να ακολουθήσει με πάθος (Ilyin, 1938).

Β.Ευρασιατισμός

Μια ενδιαφέρουσα πολιτική θεωρία που αναπτύχθηκε στα χρόνια της Σοβιετικής Ένωσης είναι ο Ευρασιατισμός. Ο Πούτιν έχει υποστηρίξει δημοσίως τις ιδέες του σοβιετικού φιλοσόφου και υποστηρικτή του Ευρασιατισμού, Λεβ Γκούμιλεβ (Clover, 2016). Κατά τον ίδιο, η Δύση αποτελείται από «Λαούς της θάλασσας», οι οποίοι, βασισμένοι στη εύκρατο κλίμα και την εύκολη ζωή που παρέχεται από τη γεωγραφική τους θέση, διατηρούν μια ξεπεσμένη κοινωνία. Επιπλέον, η «κοσμική ενέργεια» του ηλίου έδωσε στον δυτικό πολιτισμό, κατά την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, την απαραίτητη δύναμη για να μονοπωλήσουν την τεχνολογική, επιστημονική και πολιτισμική ανάπτυξη μέχρι σήμερα. Έχει, όμως, χάσει την εν λόγω δύναμη και παρακμάσει. Ο ρωσικός λαός, αντίθετα, διατηρεί

³⁷ Η ρωσική ιστορία εμφανίζει πληθώρα «Μεγάλων Ηγετών» των οποίων τα σχέδια πρέπει να επιτραπεί να συνεχιστούν, κατά τους ίδιους. Τέτοιου είδους ιδεολογική προπαγάνδα έχει οδηγήσει στην έλλειψη συνήδησης πολίτη για τον μέσο Ρώσο, σε σημείο που η δολοφονία του Ναβάλνι στις 16 Φεβρουαρίου 2024 και η, εν συνεχεία, σύλληψη υποστηρικτών του δεν επέφερε γενικότερη αντίδραση από τη ρωσική κοινωνία.

την ενέργεια του, παρακαταθήκη της μογγολικής κατοχής, ενώ ως «Λαός της γης» είναι φυσικά πιο ανθεκτικός, συντηρητικός και έχει καθήκον να μεταλαμπαδεύσει, με κάθε διαθέσιμο μέσο, τις ανώτερες αξίες και τα ιδανικά του στη Δύση (Gumilev, 1989)

Μια τέτοια θεωρία μοιάζει, εκτός από αντιεπιστημονική, να είναι και ακραία. Σημασία, όμως, όπως προαναφέρθηκε, για το κλεπτοκρατικό είτε το αυταρχικό καθεστώς δεν έχει η λογική αλλά η χρησιμότητα μιας θεωρίας. Το καθεστώς Πούτιν, με την ανοιχτή αποδοχή και διασπορά των χριστιανό-φασιστικών θεωριών του Ιλίν, καθώς και του σοβιετικού Ευρασιατισμού, δημιούργησε τις βάσεις ενός αφηγήματος. «Η Ρωσία αποτελεί το τελευταίο αγνό κράτος στην Ευρώπη, διατηρώντας ανώτερη κουλτούρα και αξίες, ενώ έχει υποχρέωση να τις μεταδώσει στην ξεπεσμένη Δύση με κάθε τρόπο. Για τον σκοπό αυτό, ο αλάθητος ρωσικός λαός πρέπει να εμπιστευτεί τυφλά τον ηγέτη του και να του επιτρέψει να ολοκληρώσει το θεάρεστο έργο του.» Εύκολα μπορεί να αναγνωριστεί η ρητορική που οδήγησε έμμεσα στην εισβολή του Φεβρουαρίου του 2022. Έπρεπε, όμως, να δικαιολογηθεί και άμεσα.

Γ. Ουκρανία και Δύση

Το ρωσικό καθεστώς, όπως προαναφέρθηκε, αρνείται να χρησιμοποιήσει τον όρο «εισβολή» για να περιγράψει την επιχείρηση που ξεκίνησε στην Ουκρανία τον Φεβρουάριο του 2022. Ο όρος «ειδική στρατιωτική επιχείρηση για την προστασία του λαού του Ντονμπάς» χρησιμοποιείται. Φυσικά η φράση είναι φορτωμένη με νόημα, καθώς υπονοεί ότι ο λαός του Ντονμπάς είναι κάτι ξεχωριστό από την υπόλοιπη Ουκρανία και ότι χρειάζεται προστασία από κάτι ή κάποιον που τον απειλεί. Φορτωμένες με νόημα φράσεις τέτοιου τύπου αποτελούν παράδειγμα προπαγάνδας. Επιπλέον, στο διάγγελμα ανακοίνωσης της εισβολής, ο ρώσος πρόεδρος υποστήριξε: «Βρισκόμαστε σε αυτοάμυνα και δεν σχεδιάζουμε να κατέχουμε ουκρανική γη» (Putin, 2022).

Τέσσερα ουκρανικά Ομπλάστ έγιναν, με προεδρικό διάταγμα, μέρος της Ρωσίας λίγους μήνες μετά. Υπονοείται και εδώ, από τα λόγια του προέδρου, ότι τα τέσσερα Ομπλάστ δεν αποτελούσαν ουκρανική γη, αλλά και ότι οι ενέργειες ουκρανικών δυνάμεων εντός του Ντονμπάς αποτελούσε επίθεση στη Ρωσία, στην οποία και αντιδρά. Το υπουργείο εξωτερικών της Ρωσίας έχει, επιπλέον, τονίσει πως οι ουκρανικές ενέργειες στην περιοχή διενεργούνταν από παραστρατιωτικές οργανώσεις, μεταξύ των οποίων και ανοιχτά νεοναζιστικές ομάδες, ενώ επιχείρησε να δημιουργήσει το αφήγημα ενός γενικότερου

ξεπεσμού της Ουκρανίας στον νεοναζισμό. Η δε προαναφερθείσα ρητορική συνεχίζει να εμφανίζεται μέχρι και σήμερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαταγή του Γενικού Στρατηγείου των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων για κατάληψη του Τσαβόρ Γιαρ, μια μικρή πόλη του Ντονέτσκ, πριν τις 9 Μαΐου 2024, επέτειο που η Ρωσία γιορτάζει την νίκη της κατά της ναζιστικής Γερμανίας (Ξενάκη, 2024)

Τέλος, ο Πούτιν έχει αντιδράσει συχνά στην, κατά τον ίδιο, επέκταση του NATO στη σφαίρα επιρροής της Ρωσίας, η ιδέα της σφαίρας επιρροής της Ρωσίας καθώς και το ποια κράτη θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν αποτελεί ένα ακόμη δημιούργημα του σοβιετικού Ευρασιατισμού (Gumilev, 1989) που χρησιμοποιείται από το καθεστώς. Βλέπουμε λοιπόν πως η προπαγάνδα της ρωσικής κυβέρνησης επιτρέπει την εστίαση του προαναφερθέντος, γενικότερου, αφηγήματος σε ένα γειτονικό κράτος, το οποίο έχει ξεπέσει σε ακραίες ιδεολογίες, κατέχει μητρικό έδαφος, καταπιέζει ρωσικό πληθυσμό και επιτρέπει στο NATO να επεκτείνει τα σύνορα του κοντά στη Ρωσία-θύμα, ασχέτως αν το NATO αποτελεί συμμαχία και δεν έχει σύνορα, ή αν τα μέλη του NATO επιζητήσαν την ένταξη τους ως αντίδραση σε προηγούμενες ρωσικές επεκτατικές τάσεις.

2.10 Ουκρανική υβριδική απάντηση

Η αντίδραση της Ουκρανίας στις υβριδικές απειλές περιορίστηκε, κυρίως, στη δημιουργία και διάδοση του δικού της αφηγήματος για την κατοχύρωση ηθικής δικαίωσης διεθνώς, την αρνητική αντίδραση στις ρωσικές κινήσεις που εκδηλώθηκαν με τη μορφή δασμών, καθώς και την αποστολή απαραίτητου οπλισμού και τεχνογνωσίας από τη Δύση. Μετά, όμως, από τα αποτελέσματα της αντεπίθεσης του φθινοπώρου του 2023, που δεν έφτασαν τα αναμενόμενα και σίγουρα δεν πλησίασαν τα αποτελέσματα της εαρινής αντεπίθεσης του 2023, η Ουκρανία φαίνεται να χρησιμοποιεί περισσότερες υβριδικές τακτικές. Όπως έχει προαναφερθεί, η ακριβής γνώση των στρατηγικών σκοπών της Ουκρανίας είναι αδύνατη, θα ακολουθήσει, λοιπόν, μια υπόθεση για τη χρήση υβριδικών επιχειρήσεων από την Ουκρανία κατά το τέλος του 2023 και την αρχή του 2024, καθώς και τη σκοπιμότητά τους.

Η Ρωσία, έχοντας εισάγει τέσσερα Ουκρανικά Ομπλάστ στα εδάφη της, αδυνατεί να τερματίσει την επιχείρηση της έως ότου το νέο ρωσικό έδαφος βρίσκεται υπό ρωσικό έλεγχο.

Η Ουκρανία δεν θα δεχτεί, φυσικά, κάποια πρόταση εκχειρίδας, εκτός και αν διατηρήσει όλα τα εδάφη που είχε και πριν την εισβολή. Οι εχθροπραξίες μπορεί να σταματήσουν, λοιπόν, μόνο αν μια από τις δυο δυνάμεις αδυνατεί να συνεχίσει λόγω έλλειψης προσωπικού ή υλικών. Η Ρωσία, όχι μόνο διαθέτει εγχώρια πολεμική βιομηχανία που δύναται να παράξει περισσότερα πολεμικά μέσα από ολόκληρη την Ευρώπη, αλλά έχει στραφεί στο Ιράν και τη Β. Κορέα με σκοπό την αγορά των πυρομαχικών στα οποία υστερεί. Από την άλλη, το ρωσικό καθεστώς, ως αυταρχικό, δεν χρειάζεται την έγκριση του λαού για τη συνέχιση της επιχείρησης. Χρειάζεται, όμως, τουλάχιστον, την σιωπηλή αποδοχή του πληθυσμού. Παράδειγμα αποτελεί η στρατολόγηση 300.000 ρώσων για τον ουκρανικό πόλεμο, κυρίως από κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και οι δηλώσεις του Ρώσου προέδρου την 24 Μαρτίου 2024. Υποστήριξε, μετά την τρομοκρατική επιχείρηση μελλών του Ισλαμικού Κρατους κατά αμάχων στην Μόσχα, πως: «[...]επιχείρησαν να διαφύγουν προς την Ουκρανία»(Putin, 2024). Επιχειρόντας να συσπειρώσει τον ρωσικό λαό υπέρ των επιχειρήσεων στο Ντονμπάς. Η ουκρανική στρατηγική, λοιπόν, από το φθινόπωρο του 2023, έως και την άνοιξη του 2024, φαίνεται να βασίζεται σε χτυπήματα υβριδικού χαρακτήρα που αποσκοπούν στην αποδυνάμωση της εν λόγω αποδοχής, με σκοπό να πλήξει, με νέο τρόπο, τη δυνατότητα της Ρωσίας να συνεχίσει τον αγώνα της, όσο η Ουκρανία υστερεί σε μέσα, μέχρι να καταφτάσει το πακέτο στήριξης των ΗΠΑ και πριν καταρεύσει το ουκρανικό μέτωπο, λόγω χαμηλού ηθικού των ανδρών, οι οποίοι βρίσκονται σε συνεχή αγώνα για υπερβολικά μεγάλο διάστημα.

1. Ρωσικές δυνάμεις ενάντια στη Ρωσία

Η «Λεγεώνα για την Ελευθερία της Ρωσίας» αποτελείται από, εθνικά, Ρώσους, οι οποίοι μάχονται στο πλευρό της Ουκρανίας, ενάντια στη ρωσική κυβέρνηση. Κάποιοι από τα μέλη έχουν αφήσει τη Ρωσία και έχουν καταταγεί εθελοντικά, άλλοι στάλθηκαν στην περιοχή του Ντονμπάς ως στρατιώτες της Ρωσίας και παραδόθηκαν στις ουκρανικές δυνάμεις με σκοπό να πολεμήσουν το ρωσικό καθεστώς. Παρόμοια σύνθεση έχουν και το «Σιβηρικό Τάγμα», το «Σώμα Ρώσων Εθελοντών» και άλλα. Οι ουκρανικές ένοπλες δυνάμεις χρησιμοποιούν τις εν λόγω μονάδες για επιθέσεις σε ρωσικό έδαφος, τις οποίες η Ουκρανία ίσως να μη μπορούσε να εκτελέσει, είτε λόγω φόβου αντιποίνων από τη Ρωσία, είτε λόγω της θέλησης για διατήρηση του ουκρανικού αφηγήματος της καθαρής υπεράσπισης των συνόρων, είτε λόγω της, πιθανής, αρνητικής αντίδρασης από τη Δύση, στην οποία η Ουκρανία βασίζεται. Μάλιστα, μετά την προέλαση της Λεγεώνας στην πόλη Κοζίνκα, η άμεση ακραία αντίδραση της Ρωσίας, η οποία επέφερε στον βομβαρδισμό

ολόκληρης της ρωσικής πόλης, οδήγησε σε περεταίρω διάβρωση του ηθικού του ρωσικού λαού για συνέχιση του πολέμου (The Moscow Times, 2024).

2. Χρήση του υπάρχοντος δικτύου εφοδιασμού του Υποκόσμου

Οι κύκλοι οργανωμένου εγκλήματος της Ρωσίας διατηρούν στενές σχέσεις με, σχεδόν, κάθε εγκληματική σπείρα διεθνώς, ειδικά με τις οργανώσεις γειτονικών κρατών όπως η Ουκρανία. Με την εισβολή του 2022, όμως, φόβοι των ουκρανικών εγκληματικών οργανώσεων για πιθανή κατάληψη της Ουκρανίας από τη Ρωσία και, κατ'επέκταση, των ρωσικών οργανώσεων σε ουκρανικό έδαφος, οδήγησε σε ρήξη των σχέσεων μεταξύ τους.

Αρχικά, τα ουκρανικά δίκτυα αντικατασκοπείας, ενισχυμένα, πλέον, λόγω της δεκαετούς δυτικής εκπαίδευσης και υποστήριξης, ενήργησαν μια συστηματική προσπάθεια εντοπισμού συνεργατών της Ρωσίας και άμεσης τιμωρίας τους. Οι ενέργειες συμπεριλάμβαναν και μεγάλο μέρος του εγκληματικού υπόκοσμου.

Επιπροσθέτως, Ουκρανοί πολιτικοί και επιχειρηματίες με εγκληματικές σχέσεις αμνηστεύθηκαν από τις ουκρανικές αρχές, υπό την προϋπόθεση ότι θα υποστήριζαν τις ουκρανικές αμυντικές προσπάθειες, με την παροχή, π.χ., οπλισμού, εκρηκτικών, οχημάτων και πυρομαχικών. Μάλιστα, η εν λόγω συμφωνία τους επέτρεπε και την κερδοσκοπία. Η φιλελεύθερη στάση της Ουκρανίας απέναντι στον υπόκοσμο, καθώς και το παρελθόν διαφθοράς που κληρονόμησε από τη Σοβιετική Ένωση, έχουν υπονομεύσει τον θεσμό της νομιμότητας στην Ουκρανία σε μια επικίνδυνη περίοδο. Επίσης, τα όπλα που προορίζονται για χρήση εντός Ουκρανίας μπορεί να διαρρεύσουν στις γείτονες ευρωπαϊκές αγορές εγκλήματος (Brown, Garcia, 2024). Οι ενέργειες της Ουκρανίας για την εξουδετέρωση της υβριδικής απειλής των εγκληματικών οργανώσεων, μιας απειλής που δεν εμφανίζεται σε κάθε θέατρο επιχειρήσεων, αλλά και της χρήσης τους για επίτευξη επιχειρησιακών σκοπών, αποτέλεσε σημαντική ενέργεια κατά την πρώτη περίοδο του πολέμου για σταθεροποίηση εντός της χώρας.

3. Νέοι στόχοι

Στις 16 Ιανουαρίου 2024, μια, φαινομενικά, τυχαία φωτιά σε ηλεκτρικό σταθμό έξω από τη Μόσχα οδήγησε σε ολική έλλειψη ρεύματος για μεγάλο μέρος της πρωτεύουσας που κράτησε ημέρες. Ταυτόχρονα, σωλήνες έσπασαν κάτω από τους δρόμους της πόλης με

αποτέλεσμα να πλημμυρίσουν και να παγώσουν (The Moscow Times, 2024). Τις επόμενες μέρες, τα ίδια προβλήματα παρατηρήθηκαν σε άλλες πόλεις, όπως η Αγία Πετρούπολη, η Νόβο Σιμπίρσκ και η Όμσκ. Η Ουκρανία χρησιμοποίησε, επίσης, κάποια από τα λίγα στρατηγικά όπλα του απομένουν στα αποθέματα της, μη επανδρωμένα ιπτάμενα μέσα μεγάλου βεληνεκούς, για να προσβάλλει διυλιστήρια σε όλη τη Ρωσία, με το μεγαλύτερο σε βεληνεκές χτύπημα να είναι το διυλιστήριο Ούστ Λούγκα, το οποίο απέχει σχεδόν 520 ναυτικά μίλια από τα σύνορα με την Ουκρανία (Osborn, 2024). Γραμμές και σταθμοί τρένων, καθώς και κάθε είδους εργοστάσιο ανατινάχτηκαν ή κάηκαν λόγω εμπρησμού (RadioFreeEurope, 2023).

Στη Μαύρη Θάλασσα, η Ουκρανία χρησιμοποιεί μη επανδρωμένα πλωτά μέσα για να παρενοχλήσει το ρωσικό στόλο και να τον απομακρύνει από την ακτογραμμή. Μπορεί, έτσι, να ενεργοποιήσει ραντάρ κοντά στην Κριμαία, τα οποία επέτρεψαν τη χρήση όπλων λείζερ και drone για την καταστροφή ρωσικών μεταφορικών και πολεμικών πλοίων, αλλά και υποδομών (RadioFreeEurope, 2024). Η επίθεση στις ενεργειακές υποδομές συνεχίστηκε και τον Μάρτιο του 2024, με επίθεση στο τρίτο μεγαλύτερο διυλιστήριο της Ρωσίας στις αρχές του μήνα (OT, 2024). Οι επιθέσεις με μη επανδρωμένα αεροπορικά μέσα κορυφώθηκαν λίγο πριν από τις προεδρικές εκλογές που διεξήχθησαν στη Ρωσία στις 15 με 17 Μαρτίου 2024. Ουκρανία φαίνεται να είχε αποθηκεύσει πυρομαχικά με σκοπό επίδειξη ισχύος με προπαγανδιστική αξία, αφού αποδυνάμωσαν το αφήγημα της πρόσφατης, φαινομενικής, νίκης του Πούτιν (Vakulenko, 2024).

Η στρατηγική για τη διάβρωση του ηθικού του ρωσικού λαού, με σκοπό την εσωτερική αναταραχή, αποδυνάμωση των ενόπλων δυνάμεων και, εν τελεί, ουκρανική προέλαση, φαίνεται να βασίζεται σε κάθε είδους ασύμμετρες απειλές και υβριδικές τακτικές.

Συμπεράσματα

Στην διατριβή προσπαθήσαμε, μέσω της ανάδειξης πλευρών από την θεωρία του πολέμου, να αναπτύξουμε τους τρόπους και τις μεθόδους που χρησιμοποιεί η Ρωσία για την λεγόμενη «*Ειδική Στρατιωτική Επιχείρηση*» στην Ουκρανία. Αναφορικά με την επιχειρησιακή πλευρά του πολέμου, την εφαρμογή δηλαδή της ρωσικής περί του σύγχρονου πολέμου αντίληψης σημειώνουμε ότι παρατηρούνται τρεις διαφορετικές φάσεις που στο επίκεντρό τους έχουν την ροή πληροφοριών είτε για προπαγάνδα είτε για επιχειρησιακή αξιοποίηση.

Η πρώτη φάση περιλαμβάνει την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανική επικράτεια που διήρκησε από τον Φεβρουάριο έως τα τέλη Μαρτίου του 2022, η Μόσχα χρησιμοποιώντας τον κυβερνοχώρο και άλλα μέσα «ήπιας» ισχύος επικεντρώθηκε στην στο επικοινωνιακό πεδίο προπαγανδίζοντας την επιτυχημένη – κατά τα λεγόμενά της Μόσχας – πρώτη φάση της εισβολής.

Ήδη από τον Ιανουάριο, η Μόσχα χρησιμοποιούσε τουλάχιστον εννέα νέες ομάδες wiper και δύο τύπους ransomware³⁸ εναντίον περισσότερων από 100 ουκρανικών οργανισμών. Εκατοντάδες κυβερνητικά συστήματα, συστήματα σε κρίσιμες υποδομές λαο μέσα ενημέρωσης, αλλά και οικονομικοί οργανισμοί επλήγησαν από wipers που διαγράφουν μόνιμα αρχεία ή/και αχρηστεύουν τον εξοπλισμό. Οι περισσότερες από αυτές τις επιθέσεις συνέπεσαν με την αρχική εισβολή της Ρωσίας τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 2022, ανοίγοντας ένα ακόμα μέτωπο πέραν του αμιγώς στρατιωτικού.

Το ίδιο ισχύει και με τα social media, όπου εκατοντάδες χιλιάδες ψεύτικοι λογαριασμοί (bots) προπαγάνδιζαν πριν από την εισβολή πλήρους κλίμακας το αφήγημα του Πούτιν.

Η δεύτερη φάση περιλαμβάνει την υποχώρηση της Ρωσίας από την προέλαση προς το Κίεβο, χαρακτηρίζοντάς την επιτυχημένη – για να επικεντρωθεί στο Ντονμπάς, όπου αντιμετώπιζε μεγαλύτερα προβλήματα. Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης που κράτησε μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2022, το Κρεμλίνο επιχειρούσε και πάλι μέσω του internet να αυξήσει την επιρροή της σε άμαχους πληθυσμούς της Ουκρανίας, αλλά επίσης και στην

³⁸ Πρόκειται για λογισμικά που μπορούν να προκαλέσουν από υποκλοπές ευαίσθητου υλικού μέχρι και οικονομικά πλήγματα σε τράπεζες και κρατικές υπηρεσίες.

δημιουργία προβλημάτων στην εφοδιαστική αλυσίδα των ουκρανικών ενόπλων δυνάμεων προκειμένου να ανακόψουν την ροή οπλισμού και τροφίμων προς τα μέτωπα. Είναι περιττό να αναφέρουμε αναλυτικά ότι θύμα αυτής της προσπάθειας ήταν όσοι βρέθηκαν στην ανάγκη ανθρωπιστικής βοήθειας. Κάτι τέτοιο είναι εις γνώση του Κρεμλίνου, που θα μπορούσε με αυτόν τον τρόπο να εξουθενώσει ακόμα περισσότερο τις αντοχές του αντιπάλου του. Η προσπάθεια εισβολής στο δίκτυο των μεταφορών συνοδεύτηκε από πυραυλικές επιθέσεις στην φυσική υποδομή τους.

Η τρίτη φάση αφορά την αντίδραση της Ρωσίας στις αντεπιθέσεις της Ουκρανίας στην ανατολική και νότια επικράτεια. Από τον Σεπτέμβριο του 2022 έως τον Μάρτιο του 2023, η Μόσχα επιχείρησε να βαθύνει την κατοχύρωση Ουκρανικών εδαφών προωθώντας τις δυνάμεις της, άλλες παραστρατιωτικές οργανώσεις που κατασκεύασε στην Ουκρανία, αλλά και την γνωστή ομάδα Wagner. Η Μόσχα ανακοίνωσε μια μερική στρατιωτική κινητοποίηση στα τέλη Σεπτεμβρίου, η οποία κυρίως επιβάρυνε τα οικονομικά και πολιτικά αδύναμα στρώματα, ενώ προσάρτησε παράνομα τις περιοχές Λουχάνσκ, Ντονέτσκ, Ζαπορίζια και Χερσώνα της Ουκρανίας στις αρχές Οκτωβρίου, όπως είχε αναγγείλει δια της πλαγίας οδού δημοσίως³⁹.

Με βάση τα παραπάνω, επιβεβαιώνεται ξανά ο Κλαούζεβιτς στο ότι ο πόλεμος είναι πολιτική με άλλα μέσα. Όμως τα μέσα έχουν αλλάξει κατά πολύ σε σχέση με την εποχή των Ναπολεόντιων Πολέμων. Οι καταστροφικές συνέπειες ενός πολέμου είναι πολύ βαθύτερες στην εποχή μας, καθώς με την διακοπή της ροής αγαθών μπορεί να προκληθεί γενοκτονία χωρίς τη χρήση βίας. Μπορεί το στράτευμα να πλήξει μη στρατιωτικούς στόχους, όπως το δίκτυο υδροδότησης μίας πόλης και να καθυποτάξει τον εχθρό μέσω της δίψας και της επέκτασης των κακουχιών που συνεπάγεται ο πόλεμος. Συνεπώς, ένα χρήσιμο συμπέρασμα για τις μέρες μας είναι ότι η εξελιγμένη τεχνολογία που δίνει την δυνατότητα πληγμάτων τεράστιας ακρίβειας δεν μειώνει, απαραίτητα τις παράπλευρες απώλειες. Ακόμα και το Διεθνές Δίκαιο του Πολέμου, δεν επαρκεί για να μετριάσει τις συνέπειες αυτές και πάντα στην περίπτωση που τηρείται.

Ένα ακόμα χρήσιμο συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει σοβαρό πρόβλημα στην ανάλυση του υβριδικού πολέμου εν καιρό ειρήνης. Αναφέραμε και εισαγωγικά ότι οι αξιωματικοί που

³⁹ Αναφερόμαστε στην υπόθεση του Ρώσου αξιωματούχου της FSB που σε ανοιχτή τηλεοπτική σύνδεση μίλησε για ένταξη των περιοχών αυτών στην Ρωσία και εν συνεχεία χάθηκαν τα ίχνη του.

προς τιμήν τους ασχολούνται με την ανάλυση και μελέτη του σύγχρονου πολέμου μπορούν εκ φύσεως να παράσχουν λύσεις στα επιχειρησιακά θέματα. Ωστόσο, σε ζητήματα που όπως προσπαθήσαμε να αναδείξουμε αφορούν το κοινωνικό Είναι μίας χώρας υπάρχει σοβαρή έλλειψη.

Είδαμε με σχετική λεπτομέρεια το πώς επιδρά ο παράγοντας της κοινής γλώσσας, του κοινού ιστορικού παρελθόντος και κουλτούρας, αλλά και η ιστορική μνήμη ώστε μία χώρα να καταφέρει να δημιουργήσει στα εδάφη της χώρας – στόχο φίλιες δυνάμεις που θα βρίσκονται ακόμα και στα έγκατα του κρατικού μηχανισμού. Τα παραπάνω έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην επιτυχημένη πορεία του ρωσικού υβριδικού πολέμου ως την προσάρτηση της Κριμαίας. Χωρίς να θέλουμε να υπερβάλουμε, εντούτοις πρέπει να επιμείνουμε και να τονίσουμε ότι μιλάμε για μία αλλαγή συνόρων που αλλάζει ριζικά την ισορροπία στρατιωτικής ισχύος στη Μαύρη Θάλασσα χωρίς ιδιαίτερες αντιστάσεις και προβλήματα για την Μόσχα. Επίσης, είδαμε πώς η προπαγάνδα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία αφηγημάτων, καθώς και πως, έχοντας εξαντλήσει τις δυνατότητες για νίκη με συμβατικά μέσα, το στράτευμα της Ουκρανίας ενσωματώνει τεχνικές υβριδικού πολέμου. Παρουσιάσαμε την αξία που έχουν οι μισθοφορικές PMC, αλλά και οι «μαχητές του Κυβερνοχώρου».

Φυσικά, στα πλαίσια μιας μεταπτυχιακής διατριβής, ειδικά για ένα τέτοιο θέμα, καθίσταται σχεδόν αδύνατη η πρόσβαση σε πρωτογενείς πηγές. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιήθηκαν, κυρίως δευτερογενείς, ενώ η εργασία αφορά μόνο την χρονική περίοδο έως και την άνοιξη του 2024, ως εκ τούτου και μεταξύ άλλων, δεν αναλύθηκε η αποτελεσματικότητα των ουκρανικών υβριδικών επιχειρήσεων στην διάβρωση του ηθικού του ρωσικού λαού.

Επίσης, υπάρχουν ζητήματα που για λόγους έκτασης δεν μπορούσαμε αντικειμενικά να αναφέρουμε αλλά έχουν τον δικό τους ιδιαίτερο ρόλο. Τέτοιο ζήτημα είναι η δυσκολία συντονισμού των κρατών της Δύσης και ιδιαίτερα της ΕΕ σε ένα ενιαίο και αδιαίρετο μέτωπο με την Ρωσία και την στρατηγική της στην Ουκρανία. Είναι προφανές ότι η ενεργειακή εξάρτηση της ΕΕ και ιδιαίτερα της Γερμανίας θα διαμόρφωνε αντικρουόμενες επιλογές για την ένταση της απάντησης της ΕΕ στην Μόσχα.

Ένα δεύτερο ζήτημα που πάλι αφορά τον Δυτικό κόσμο είναι η συνέπεια της προπαγάνδας περί των «δημοκρατικών αξιών» που υποτίθεται ότι την διακατέχουν με τις πράξεις και την καθημερινή ζωή. Δυστυχώς, το στρατηγικό όφελος της αντιμετώπισης του

Ρωσικού αυταρχισμού, όσο επείγον κι αν είναι, δεν μπορεί να συμβαδίζει με ανιερές ϑυμαχίες. Αφενός, διότι αυτές οι ομάδες δεν έχουν ϑέση με τις πραγματικές αξίες της ΕΕ και της Δύσης ϑυνολικά, αφετέρου διότι ϑε βάθος χρόνου μπορεί να καταϑτούν ανεξέλεγκτες και να εφαρμόϑουν μία δική τους εξίϑου επιβλαβή ατζέντα. Πάνω από όλα, όμως, και πιο ϑχετικά με το θέμα που εξετάζουμε, η αξιοποίηση ναζιϑτών ήταν και παραμένει εξαιρετικά ϑρήϑιμο ϑτοιχείο για τη δημιουργία του αφηγήματος της Μόϑας και της επιχειρηματολογίας περί «αποναζιϑτικοποίησης». Στην ουσία η παρουσία των δυνάμεων αυτών είναι όχι μονάχα το άλλοθι για τις πολεμικές επιχειρήϑεις του Κρεμλίνου, αλλά και ο λόγος που, ϑε ϑώρες που θα μπορούσαν να είναι στη θέση της Ουκρανίας, δεν αναπτύϑεται αντι-ρωϑικό κίνημα. Τέλος, αποτελεί μία έκφανϑη της ανάγκης επανίδρυϑης των Ευρωπαϊκών και των Δυτικών αξιών.

Ένα τρίτο ζήτημα είναι η διαφθορά και η δράϑη εγκληματιών οργανώϑεων ϑε κυβερνητικό επίπεδο. Τόϑο οι φιλορωϑικές όϑο και οι φιλοδυτικές κυβερνήϑεις που αναδείχθηκαν στην Ουκρανία μετά την διάλυϑη της ΕϑϑΔ βρέθηκαν να αντιμετωπίζουν τα αρμόδια δικαστήρια για διαϑπάθιϑη δημόϑιου ϑρήματος και άλλου είδους κατηγορίες που αναφέρονται ϑε διαφθορά. Η ϑυϑηματική διαφθορά αποτελεί κατάλειπο της ΕϑϑΔ, αλλά και ενδεικτικό ϑτοιχείο μιας Κοινωνίας Έλλειψης Εμπιϑτοϑύνης. Μια κοινωνία που δεν εμπιϑτεύεται τους θεϑμούς της είναι ευάλωτη.

Τέταρτο ζήτημα θα αποτελέϑουν, ϑύντομα, οι ευρωεκλογές του 2024. «Αίγυρα θα υπάρχει προπαγάνδα ενόψει ευρωεκλογών», ανέφερε ο διοικητής της Εθνικής Αρχής Κυβερνοαϑφάλειας της Ελλάδας, Μπλέτϑας Μιχαήλ, ενώ τόνιϑε πως «ϑτο διαδίκτυο δεν πρέπει να παίρνουμε τίποτα τοιϑ μετρητοίϑ». Με το ιϑτορικό κυβερνοεπιθέϑεων που παρουϑιάζει η Ρωϑία, καθώϑ και με τη ϑρήϑη bot για τη διαϑτρέβλωση της κοινής γνώμης και διαϑποράϑ ψευδών πληροφοριών, εμφανίζονται διεθνώϑ ανηϑυχίες για την ομαλή διεξαγωγή των εκλογών. Μάλιστα, οι ανηϑυχίες για το αδιάβλητο των εκλογών οδήγηϑε στην πρόϑκληϑη και ξένων παρατηρητών στην διαδικασία (Μπλέτϑας, 2024).

Επιϑτρέφοντας στη ϑυμβατική θεώρηση του πολέμου, όπωϑ ορίϑτηκε και επεξηγήθηκε ϑτο Πρώτο Μέροϑ, καθώϑ και ϑτο έργο του Κλαούζεβιτϑ, ο πόλεμοϑ ϑαρακτηρίζεται από μεταφορική «ομίχλη». Οι κινήϑεις και τα ϑχέδια του εϑθρού ήταν, ανέκαθεν, δύϑκολο να υπολογιϑτούν (Von Clausewitz, 1999). Με την ανάπτυξη των κυβερνοεπιχειρήϑεων, τη ϑρήϑη μη-ϑυμβατικών δυνάμεων και νέων τεχνολογιών, η «Ομίχλη του Πολέμου» (Fog of War) φαίνεται πιο αδύναμη από ποτέ. Η ϑρήϑη, λοιπόν, υβριδικών

τακτικών (bot, παραπληροφόρηση, υπερβολικές και αντικρουόμενες πληροφορίες κτλ) μπορεί να αποτελέσει τον πιο σίγουρο τρόπο διασφάλισης της μυστικότητας και επιχειρησιακής ασφάλειας.

Συμπερασματικά, η εργασία μας δομήθηκε με τρόπο τέτοιο ώστε να αναδείξει το εξής: Οι αδυναμίες που καθιστούν ένα κράτος ευάλωτο δεν προκύπτουν απαραίτητα από τις ενέργειες ενός αντίπαλου κράτους. Η βάση για να υποσκάψει κάποιος την κοινωνική συνοχή, την σχέση κράτους – πολίτη, κυβέρνησης – ενόπλων δυνάμεων κ.ο.κ. υπάρχει ήδη. Ο επιτιθέμενος απλά εντοπίζει τις υπαρκτές αδυναμίες και χτίζει την τακτική του πάνω σε αυτές τόσο σε αμιγώς στρατιωτικό επίπεδο, όπως η καταστροφή με στρατιωτικά μέσα κρίσιμων υποδομών, όσο και σε μη στρατιωτικό επίπεδο, όπως θα μπορούσε να είναι η δράση ομάδων σαμποτέρ.

Ως εκ τούτου, μιλώντας για τον υβριδικό πόλεμο και την σύμφυση στρατιωτικών και μη στρατιωτικών μέσων θα συμπεράνουμε ότι τα στρατιωτικά μέσα έρχονται στην τελευταία φάση. Στην φάση εκείνη που ο επιτιθέμενος προσπαθεί να κατοχυρώσει αυτό που σχεδόν είναι δικό του, όπως η Ρωσία στην Κριμαία. Μέχρι να φτάσει στο σημείο εκείνο έχει προηγηθεί μία τεράστια, χρόνια και πολυεπίπεδη επιχείρηση αλλοίωσης, διάβρωσης της κοινωνίας και του κρατικού μηχανισμού που στοχεύει σε έναν και μόνο σκοπό: Να ακυρώσει τις δυνατότητες αντίστασης του θύματος. Είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς γρήγορα και έγκαιρα τις πολιτικές προεκτάσεις μίας οικονομικής επένδυσης ή της ύπαρξης και δράσης Μη Κυβερνητικών και άλλων Οργανώσεων που ενδύονται το προσωπείο της προστασίας της πολιτισμικής ή άλλης παράδοσης μίας μειονότητας. Η πρόσφατη στροφή, μάλιστα, της ουκρανικής διοίκησης σε υβριδικές μεθόδους αναδεικνύει τη χρησιμότητα και την ευκολία εφαρμογής τους. Η εργασία επιχείρησε, κρίνουμε, μάλιστα πως το πέτυχε, να αναδείξει την ιστορία του υβριδικού πολέμου και τις χρήσεις του στο ουκρανικό θέατρο επιχειρήσεων. Τα εποτελέσματα που προκύπτουν και υποστηρίζονται μπορούν να συνοψιστούν πράγματι στις τρεις θέσεις που αναφέρθηκαν στην εισαγωγή:

- Η Ρωσική Συνομοσπονδία έχει εντάξει επιτυχώς πολλά και διαφορετικά είδη Υβριδικών Επιχειρήσεων στο στρατηγικό επίπεδο, τα οποία και εφάρμοσαν με διάφορους βαθμούς επιτυχίας για την επίτευξη Αντικειμενικών Σκοπών σε Στρατηγικό επίπεδο κατά την περίοδο 2014-2024.

- Η Ουκρανία έχει υιοθετήσει, παρά τις κλίσεις της προς τη Δύση σε Τακτικό επίπεδο, τακτικές υβριδικού πολέμου όπως η Ρωσία, ως απάντηση στον ρωσικό τρόπο μαχης μετά το 2023.
- Οι υβριδικές επιχειρήσεις, ως πτυχή πολέμου που οριμάζει, καθώς και με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, θα αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος κάθε μελλοντικής στρατηγικής με αποτελέσματα στις διεθνείς σχέσεις.

Κατά τον 21^ο αιώνα η ιδέα πως η Ρωσία μπορεί να αποτελέσει ρεαλιστική απειλή θεωρούνταν ξεπερασμένο απομεινάρι του Ψυχρού Πολέμου. Πιστεύοντας στο «Τέλος της Ιστορίας», η Ευρώπη αποστρατιωτικοποιήθηκε, διατήρησε αποθέματα πυρομαχικών που δεν θα επαρκούσαν, μετέφερε πόρους από τα στράτευματά της σε άλλα κοινωνικά προγράμματα. Η εποχή, όμως που ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τον «Ελεύθερο Κόσμο» ήταν δεσπότες του τρίτου κόσμου, η εποχή που οι ΗΠΑ θεωρούνταν δεδομένο πως θα επενέβαιναν ενεργά για την υπεράσπιση της Δύσης, πέρασε.

Η Ευρώπη θα παράγει, μέχρι το τέλος του 2024, 2.000.000 βλήματα το μήνα. Η Ρωσία παράγει 5.000.000, αλλά καταναλώνει 7 βλήματα για κάθε ένα ουκρανικό (Lillis, Bertrand, Liebermann & Britzky, 2024). Χρησιμοποιεί τον όγκο πυρώς και τα ναρκοπέδια της για να ακινητοποιήσει τις ουκρανικές αντεπιθέσεις. Χρησιμοποιεί, όμως απαρχαιωμένα, μη-αυτοκινούμενα, πυροβόλα τα οποία καταστρέφονται εύκολα σε σχέση με τα ευρωπαϊκά SPG. Η Ρωσία είχε 14.000 πυροβόλα προπολεμικά. Τον Απρίλιο του 2024 υπολογίζεται να έχει μόλις 4.000 (Brewster, 2024). Με την ενίσχυση που αναμένεται ήδη, η Ουκρανία θα αποκτήσει την δυνατότητα να κερδίσει τη «μάχη της καμπύλης τροχιάς» και να επιχειρήσει άλλη μια επιτυχή αντεπίθεση. Ήδη η Ρωσία χρησιμοποιεί περισσότερο την αεροπορία της αντί του Πυροβολικού της, χωρίς απεριορίστο, όμως, αριθμό πιλότων. Η παρακαταθήκη, σε υλικό, της Ρωσίας από την ΕΣΣΔ δεν είναι αρκετή και αναγκάζεται να πλησιάσει το Ιράν και τη Β. Κορέα για αναπλήρωση των μέσων της. Η εξαιρετική προεργασία της Ρωσίας κατά τα τελευταία 20 χρόνια, για την αποδυνάμωση της Ευρώπης και της Ουκρανίας και την διέραιση των ΗΠΑ ίσως δεν θα επιφέρει αποτέλεσμα, διότι σε επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο κωλυσιέργησε και απέτυχε τους Αντικειμενικούς Σκοπούς της. Εάν οι ανάγκες της Ουκρανίας καλυφθούν, ο πόλεμος των bot, του φυσικού αερίου, της οικονομίας, της ιδεολογίας και της προπαγάνδας ίσως δεν θα έχει αποδόσει.

Ίσως αυτό να αποτελεί ταυτόχρονα το πιο σημαντικό, αλλά και το πιο ελπιδοφόρο συμπέρασμα του ρωσοουκρανικού πολέμου. Οι υβριδικές τακτικές, όσο χρήσιμες και αν

είναι, αποτελούν ένα μόνο μέσο της Στρατηγικής και δεν δύνανται να αντισταθμίσουν την ισχυρή ιδεολογική στάση της διεθνούς κοινότητας ενάντια σε Ιμπεριαλιστικές και καταστροφικές ενέργειες.

Επίλογος

Η αναμενόμενη ερώτηση είναι πλέον « τι μέλλει γενέσθαι». Είναι, φυσικά, αδύνατον να γίνει ακριβής πρόβλεψη των μελλοντικών μηνών ή ετών, όσον αφορά το ουκρανικό ζήτημα, καθώς, όπως έχει δείξει η ιστορία, σημεία που δεν γνωρίζουμε, ή στα οποία δεν δίνουμε την απαραίτητη σημασία, μπορεί να αποτελέσουν άξονες τεράστιων και απρόσμενων αλλαγών. Τα σίγουρα συμπεράσματα όμως μπορούν να εμφανιστούν στον τομέα των υβριδικών επιχειρήσεων. Η Ρωσία χρησιμοποίησε συμβατική στρατηγική, ειδικές δυνάμεις, παραστρατιωτικές οργανώσεις, μισθοφόρους, κυβερνοπόλεμο, τοπικές αναταραχές, δημογραφικές διαφορές, διπλωματικά αφηγήματα, για να εξασφαλίσει την κατάληψη και κατοχή των απαραίτητων εδαφών για τη συνέχιση της επεκτατικής της πολιτικής προς τη Δύση. Ακόμα και μετά την αποτυχία των ρωσικών σχεδίων, είναι χρήσιμη η μελέτη των υβριδικών τακτικών της Ρωσίας και της Ουκρανίας. Σε μια εποχή κοινωνικής δυκτύωσης, υπερβολικής πληροφορίας και αβεβαιότητας, τα διδάγματα της Ρωσσοουκρανικής σύγκρουσης μπορεί να είναι χρήσιμα για μελλοντικούς μελετητές και ηγέτες. Με την πιθανή έναρξη ενός νέου Ψυχρού Πολέμου ανάμεσα στην διεθνή εμπορική κοινότητα και τις δικτατορίες του κόσμου, καθώς και με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και της ανάπτυξης της τεχνολογίας να γίνονται πιο εμφανείς, η επιλογή για το μέλλον ίσως να είναι πιο ξεκάθαρη από ποτέ. Η Υψηλή Στρατηγική του μέλλοντος θα χρησιμοποιεί όλα τα στοιχεία υβριδικών επιχειρήσεων που προαναφέρθηκαν για θα πλαισιώσει την «μάχη», η οποία αποτελεί το κύριο στοιχείο του Πολέμου. Γνωρίζουμε εκ των προτέρων ότι ένας πιθανός εχθρός θα λειτουργήσει με αυτόν τον τρόπο. Το ανέδειξε η Ρωσία την περίοδο 2014-2024 και είναι φυσικό να προσδόσουμε, γενικεύοντας και στις συμμαχικές προς αυτόν δυνάμεις, τις ίδιες τακτικές και στους μελλοντικούς «Near Peer Adversaries» που θα συναντήσουμε. Πρέπει, στο μέλλον, να διατηρείται η υψηλή αποτρεπτική ισχύς, την οποία η Ευρώπη αγνόησε, ως θύμα της ρωσικής υβριδικής καμπάνιας.

«Ας μην επιτρέψουμε στο ξίφος μας να αμβλύνει λόγω ανθρωπιστικών αισθημάτων, σε σημείο που μια μέρα κάποιος με ξίφος μυτερό να έρθει και να αποκόψει το χέρι μας από το σώμα. » (Von Clausewitz, 1999).

Εν κατακλείδι, θα ήταν εξαιρετικά παραγωγική η περεταίρω μελέτη των φαινομένων αυτών από μεικτές ομάδες αξιωματικών και επιστημόνων των κοινωνικών και

ανθρωπιστικών επιστημών, διότι κατά τον Γερασίμοφ: «*Η δύναμη της Επιστήμης είναι στην Πρόβλεψη*».

Βιβλιογραφία

- Sabadus, A. (2022, Jul 08). *Atlantic Council*. Ανάκτηση 02 01, 2023, από <https://tinyurl.com/2jekupuk>
- Associated Press. (2023, 02 09). Ανάκτηση 10 12, 2023, από <https://tinyurl.com/yovc6t6f>
- Burke , E., Gunnes , K., Cortez, C., & Cozad, M. (2020). *Rand Corporation*. doi:<https://doi.org/10.7249/RAA394-1>
- CGTN. (2023, 03 21). *CGTN*. Ανάκτηση 10 08, 2023, από <https://tinyurl.com/yqba3nxz>
- Cheng, D. (2012, 11 21). *The Heritage Foundation*. Ανάκτηση 10 06, 2023, από <https://tinyurl.com/ydkm99w3>
- Dickinson, P. (2020, 06 17). *Atlantic Council*. Ανάκτηση 10 10, 2023, από <https://tinyurl.com/yvtvhvjt>
- European Parliament. (2014, 02 06). Ανάκτηση 10 07, 2023, από https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2014-0098_EL.pdf
- Gerasimov, V. (2016, 01-02). The Value of Science Is In the Foresight. *Military Review*. Ανάκτηση 10 09, 2023, από <https://tinyurl.com/2ryqf9yv>
- Grigas, A. (2016, 02 16). *Atlantic Council*. Ανάκτηση 10 09, 2023, από <https://tinyurl.com/yss9oose>
- Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington , Virginia, USA: Potomac Institute for Foreign Policy. Ανάκτηση 10 01, 2023, από <https://tinyurl.com/ym2csjrd>
- Kyiv Post. (2010, 01 14). Ανάκτηση 10 11, 2023, από <https://archive.kyivpost.com/article/content/business/russian-group-buys-ukraines-industrial-union-of-do-57054.html>
- Liang, Q., & Xiangsui, W. (1999). *Unrestricted Warfare*. Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House. Ανάκτηση 10 03, 2023, από <https://www.c4i.org/unrestricted.pdf>
- Martin, M. (2021). China's Three Information Warfares. *Proceedings*, 147/3/1,417. Ανάκτηση 10 08, 2023, από <https://tinyurl.com/yuredvog>
- Mattis, J. N., & Hoffman, F. (2005, 11). *US Naval Institute*. Ανάκτηση 10 1, 2023, από <https://tinyurl.com/ysnlv3wh>
- Melvin, N. (2020, 05 01). *Royal United Services Institute*. Ανάκτηση 10 10, 2023, από <https://tinyurl.com/yts6fnvn>
- Moritz, R. (2023, 07 03). China's Foreign Relations Law: Balancing "Struggle" with Beijing's "Responsible Great Power" Narrative. *NPC Observer*. Ανάκτηση 10 08, 2023, από <https://tinyurl.com/29nncu3m>
- Perlez, J. (2016, 07 12). Tribunal Rejects Beijing's Claims in South China Sea. *New York Times*. Ανάκτηση 10 08, 2023, από <https://tinyurl.com/y2amkvco>

- Putin, V. (2022, 02 24). *President of Russia*. Ανάκτηση 10 11, 2023, από <http://www.en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67843>
- Religion Watch. (2018). Moldova's Orthodox churches quietly divided. *Religion Watch*, 34(3). Ανάκτηση 10 12, 2023, από <https://www.religionwatch.com/moldovas-orthodox-churches-quietly-divided/>
- Rupert, J. (2023, 07 23). *United States Institute of Peace*. Ανάκτηση 10 11, 2023, από <https://www.usip.org/publications/2023/07/ukraines-edge-russia-presses-hybrid-war-tiny-moldova>
- Russian Federation. (2014, 12 25). *The Embassy of the Russian Federation to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*. Ανάκτηση 10 10, 2023, από <https://tinyurl.com/ytgfour>
- Seiffert, J. (2014, 04 15). *DW*. Ανάκτηση 10 11, 2023, από <https://www.dw.com/en/the-significance-of-the-donbas/a-17567049>
- Singh, A. (2013, 10-12). China's 'Three Warfares' and India. *Journal of Defence Studies*(40). Ανάκτηση 10 07, 2023, από <https://tinyurl.com/yp2vnb2l>
- State Statistics Committee of Ukraine. (2001). Ανάκτηση 10 10, 2023, από <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>
- State Statistics Committee of Ukraine. (2001). *State Statistics Committee of Ukraine*. Ανάκτηση 10 10, 2023, από <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/Luhansk/>
- STATISTA. (2021, 05 03). *STATISTA*. Ανάκτηση 10 10, 2023, από <https://www.statista.com/statistics/1119244/nord-stream-2-value-added-to-gdp-by-country/>
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2022, 02 22). *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*. Ανάκτηση 10 10, 2023, από https://mid.ru/es/foreign_policy/news/1799883/?lang=en
- The Moscow Times. (2019, 06 03). Crimean Economy Named Fastest Growing in Russia. *The Moscow Times*. Ανάκτηση 10 14, 2023, από <https://www.themoscowtimes.com/2019/06/03/russian-gravedigger-fakes-death-to-avoid-paying-alimony-debt-a65849>
- UKRSTAT. (2020). Ανάκτηση 10 01, 2023, από https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_e/nas_rik_e.html
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, 06 28). *www.unesco.org*. Ανάκτηση 10 11, 2023, από <https://tinyurl.com/ytx9ujr9>
- Von Clausewitz, k. (1999). *Περί του Πολέμου*. (N. Ξεπουλιά, Μεταφρ.) Αθήνα: Βάνιας.
- Walker, S. (2014, 03 03). Ukraine navy officers reject plea to defect to Russian-backed Crimea. *They Guardian*. Ανάκτηση 10 11, 2023, από <https://tinyurl.com/ymy5vqx6>

World Bank. (2022). Ανάκτηση 10 10, 2023, από <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>

www.902.gr. (2015, 04 06). www.902.gr. Ανάκτηση 10 09, 2023, από <https://tinyurl.com/yq9uzbxt>

Βαγενάς, Ε. (2014, 03 01-02). Ουκρανία: Μάχη για το ποιος θα «δαγκώσει» το «μήλον της Εριδος». *Ριζοσπάστης*, 4. Ανάκτηση 10 11, 2023, από <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=7851660>

Richard S. (2008). *"Putin: Russia's Choice"*. Λονδίνο:Routledge. pp. 143–150

Brooks, D. (2014-03-04). *"Putin Can't Stop"*. New York Times.Ανάκτηση 23 03-24

Laruelle, M. (2018-04-19). *"In search of Putin's philosopher"*. Riddle Russia. Ανάκτηση 22 03-24 από <https://ridl.io/in-search-of-putins-philosopher/>

Osborn A. (2009-03-21). “ *Russias rule of lawlessness*”. Washington Street Journal. Ανάκτηση 22 03-24 από <https://www.wsj.com/articles/SB123758426519199313>

Ilyin I. (1938): *“Foundations of Struggle for the National Russia”*. CreateSpace Independent Publishing Platform pp. 76-112

Clover, C. (2016-03-11). *"Lev Gumilev: passion, Putin and power"*. Financial Times. Ανάκτηση 22 03-24 από <https://www.ft.com/content/ede1e5c6-e0c5-11e5-8d9b-e88a2a889797>

Gumilev, L. (1989). “ *Ethnogenesis and the Biosphere*”. Μόσχα:Progress Publishers

Osborn, A. (2024-01-19). *"Russian oil depot on fire after attempted Ukrainian drone attack"*. Reuters. Ανάκτηση 28 03-24 από <https://www.reuters.com/world/europe/russian-oil-depot-catches-fire-after-ukrainian-drone-downed-governor-2024-01-19/>

RadioFreeEurope (2023-12-01). " *Second Train In Days Explodes On Main Russian Railway Line In Siberia*". RL Russian Service. Ανάκτηση 22 03-24 από <https://www.rferl.org/a/russia-siberia-railway-explosion-second-ukraine/32710142.html>

RadioFreeEurope (2024-03-05). *"Explosions Heard In City Of Kerch In Occupied Crimea; Bridge Connecting Peninsula To Russia Closed, Says Report "*. RL Russian Service. Ανάκτηση 22 03-24 από <https://www.rferl.org/amp/ukraine-kerch-explosions-crimea-bridge-closed/32848290.html>

The Moscow Times. (2024-08-01). " *Residents Outside Moscow Protest Power Outage, Demand Heating Amid Subzero Temperatures*". Ανάκτηση 27 03-24 από <https://www.themoscowtimes.com/2024/01/05/residents-outside-moscow-protest-power-outage-demand-heating-amid-subzero-temperatures-a83647>

The Moscow Times. (2024-20-03). " *2 Belgorod Civilians Killed in 'Massive' Border Shelling, Governor Says*". Ανάκτηση 27 03-24

Toros, H., and Filippo D. (2017-20-05). " *International Society and Islamist Non-State Actors: The Case of the Islamic State Organization*", in Hidemi Suganami, Madeline Carr, and Adam Humphreys (eds), *The Anarchical Society at 40: Contemporary Challenges and Prospects*. Ανάκτηση 15 04-24, από: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198779605.003.0009>

Alfter, M. and Young, J. (2005), " *Economic Analysis of Cartels—Theory and Practice* " (2005) *European Competition Law Review* 546

Κονδύλης, Π. (1988). " *Θεωρία του πολέμου*". Θεμέλιο Ιστορική Βιβλιοθήκη. p.p.19-121

Ilhan B., (2020). " *CHINA'S EVOLVING MILITARY DOCTRINE AFTER THE COLD WAR*". Istanbul. SETA: FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH. Ανάκτηση 13 04-24 από: <https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf>

Οικονομικός Ταχυδρόμος (ΟΤ), (2024-02-04). " *Ρωσία: Πλήγμα με drones στο τρίτο μεγαλύτερο διωληστήριο της χώρας*". OTgrNewsroom.Ανακτήθηκε 10 04-24 από: <https://www.ot.gr/2024/04/02/energeia/petrelaio/rosia-pligma-me-drones-sto-trito-megalytero-diylistirio-tis-xoras/>

Ray, M. (2024-04-13). " *Vladimir Putin*". Encyclopaedia Britannica. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Putin>

Vakulenko, S. (2024-04-05). " *How Serious Are Ukrainian Drone Attacks for Russia*". CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://carnegieendowment.org/politika/92132>

O'Neil, J., (2024-01-03). " *Belarus dictator appeared to show Russian plans to invade Moldova*". New York Post. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://nypost.com/2022/03/01/belarus-dictator-alexander-lukashenko-appeared-to-show-russian-plans-to-invade-moldova-through-ukraine/>

Dreyer, T. J. (1982). *"The Chinese Militia: Citizen soldiers and civil-military relations in the People's Republic of China"*. *ARMED FORCES AND SOCIETY* Vol9 No.1. Inter-University seminar on Armed Forces And Society p.p. 63-82.

Rosenbach, M., (2024-26-01). *"Baerbocks Digitaldetektive decken russische Lügenkampagne auf"*. *Spiegel Politik*. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/desinformation-aus-russland-auswaertiges-amt-deckt-pro-russische-kampagne-auf-a-765bb30e-8f76-4606-b7ab-8fb9287a6948>.

Stukal, D. Sanovich, S. Bonneau, R. Tucker, J. A. (02-2022). *"Why Botter: How Pro-Government Bots Fight Opposition in Russia"* (PDF). *American Political Science Review*. 116 (1). Cambridge and New York: Cambridge University Press on behalf of the American Political Science Association. p.p. 843–857.

Shaun W. (2015-02-04). *"Salutin' Putin: inside a Russian troll house"*. *the Guardian*. Ανακτήθηκε 12 04-24 από: <https://www.theguardian.com/world/2015/apr/02/putin-kremlin-inside-russian-troll-house>.

Gallagher, P. (2015-27-03). *"Revealed: Putin's army of pro-Kremlin bloggers"*. *The Independent*. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/revealed-putin-s-army-of-prokremlin-bloggers-10138893.html>.

Diaz Ruiz, C. (2023). *"Disinformation on digital media platforms: A market-shaping approach"*. *New Media & Society*. Online first: p.p.1–24.

Marchant de Abreu, C. (2023-11-02). *"Russian bots use Israel-Hamas war to discredit Ukraine"*. *France24*. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.france24.com/en/tv-shows/truth-or-fake/20231102-russian-bots-use-the-war-between-israel-and-hamas-to-discredit-ukraine>.

Menn, J. (2023-16-04). *"Russians boasted that just 1% of fake social profiles are caught, leak shows"*. *The Washington Post*. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/04/16/russia-disinformation-discord-leaked-documents/>.

McBeth, R. (10-2024). *"How Russia Trains Disinformation Specialists Using a DCS Videogame Channel"*. Youtube@RyanMcBethProgramming. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.youtube.com/shorts/Pvdl42fLRf8>.

The Economist (2022-07-03). *"What is the Wagner Group, Russia's mercenary organisation?"*. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: https://www.economist.com/news/2022/03/07/what-is-the-wagner-group-russias-mercenary-organisation?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwoPOwBhAeEiwAJuXRh-jeSsIeJWOsHe48D1xvWAG1I8uBHD52ahwqlgDnhMiGkmaMbw03lxCB4EQAvD_BwE&gclsrc=aw.ds.

Macinnon, A. (2024-17-05). *"Putin's Shadow Warriors Stake Claim to Syria's Oil"*. ForeignPolicy.com. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://foreignpolicy.com/2021/05/17/putin-shadow-warriors-stake-claim-syria-oil-energy-wagner-prigozhin-libya-middle-east/>.

Ioannes, E. (2023-07-02). *"Wagner's real money never came from diamonds and gold"*. Vox. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.vox.com/world-politics/2023/7/2/23781794/wagner-group-africa-russia-uae-putin>.

Howell J., Mwai P. & Atanesian G. (2023-24-03). *"Wagner in Sudan: What have Russian mercenaries been up to?"*. BBC. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.bbc.com/news/world-africa-65328165>.

Huber, T., M. (2002-01-08). *"Compound Warfare: That Fatal Knot"*. Washington D.C. . U.S. Army Command and Staff College Press.

Felbab-Brown, V. & Paz García, D. . (2024-06-02). *"Russia, Ukraine, and organized crime and illicit economies in 2024 "*. Brookings Institute. Ανακτήθηκε 15 04-24 από: <https://ssp.mit.edu/news/2024/felbab-brown-russia-ukraine-and-organized-crime-and-illicit-economies-in-2024>.

Joshi, M. (2022-06-06). *"The Russia–Ukraine War: Ukraine's resistance in the face of hybrid warfare"*. Observer Research Foundation. Ανακτήθηκε 16 04-24 από: <https://www.orfonline.org/expert-speak/ukraines-resistance-in-the-face-of-hybrid-warfare>.

Ξενάκη Κ., (2024-26-04). "Τους διέταξε να καταλάβουν πόλη του Ντονέτσκ". Οικονομικός Ταχυδρόμος. Ανακτήθηκε την 30 04-24 από: <https://www.ot.gr/2024/04/26/epikairothta/kosmos/tous-dietakse-na-katalavoun-poli-tou-ntonetsk/>.

Μπλέτσας, Μ., (2024-26-04). Ta Nea Newsroom. Ανακτήθηκε την 30 04-24 από: <https://www.tanea.gr/2024/04/26/greece/mixalis-mpletsas-eimaste-se-yvridiko-polemo-me-ti-rosia/amp/>.

Gray A. & Jaiswal R., (2024-27-04). "EU criticises Russia over control of German, Italian firms' units". Reuters. Ανακτήθηκε 29 04-24 από: <https://www.reuters.com/markets/europe/italys-ariston-says-it-wasnt-notified-transfer-russian-assets-2024-04-27/>.

Balmaceda M. M., (2021). "Russian Energy Chains: The Remaking of Technopolitics from Siberia to Ukraine to the European Union". Columbia, USA. Columbia University Press.

BeyondFossilFuels (2024). Ανάκτηση 01 05-24 από: <https://beyondfossilfuels.org/russian-fossil-fuel-tracker/>.

DW News, (2024). "Reports: EU bought 1.1 billion in Russian oil through second-hand purchases in 2023". Ανακτήθηκε 01 05-24 από: <https://youtu.be/fhMikneyWvg?si=uGNSLXBShvTFIm2h..>

DW News, (2023). "How Greek tankers evade sanctions to move Russian oil". Ανακτήθηκε 01 05-24 από: <https://youtu.be/k6RuDhWaWso?si=z1jKo8GjASxadcub>.

Vox Ukraine, (2022-23-11) «Public Health Fakes: Dangerous studies of the Ebola virus in Odesa. Issue #4». Ανακτήθηκε 12 05-24 από: <https://voxukraine.org/en/public-health-fakes-dangerous-studies-of-the-ebola-virus-in-odesa-issue-4>

CenterForAmericanProgress (2018-17-12). «Following the Money: Trump and Russia-Linked Transactions From the Campaign to the Presidential Inauguration». Ανακτήθηκε 10 05-24 από: <https://www.americanprogress.org/article/following-the-money/>

Lillis K. B., Bertrand N., Liebermann O.& Britzky H., (2024-11-05). «Exclusive: Russia producing three times more artillery shells than US and Europe for Ukraine». CNN. Ανακτήθηκε 09 05-24 από: <https://edition.cnn.com/2024/03/10/politics/russia-artillery-shell-production-us-europe-ukraine/index.html>

Brewster M. (2024-23-02). «Ravaged by war, Russia's army is rebuilding with surprising speed». CBC. Ανακτήθηκε 09 05-24 από: <https://www.cbc.ca/news/politics/russia-army-ukraine-war-1.7122808>

